PROVINCIE Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Noord-Kennemerland

Regiobeschrijving, augustus 1990.

MIP

Inhoud

Verantwoording *5*

1. **Inleiding** *7*
1.1 Indeling MIP-regio's *7*
1.2 Ligging en begrenzing en beknopte karakteristiek *7*

2. **Bodemgesteldheid** *9*
2.1 Algemeen *9*
2.1.1 Het strandwallen- en strandvlaktenlandschap *9*
2.1.2 Het duinlandschap *10*
2.1.3 Het droogmakerijenlandschap *10*
2.1.4 Het zanderijenlandschap *10*
2.2 Reliëf *11*
2.3 Afwatering *11*

3. **Grondgebruik** *13*
3.1. Agrarisch *13*
3.1.1 Het strandwallen- en strandvlaktenlandschap *13*
3.1.2 Het duinlandschap *14*
3.1.3 Het droogmakerijenlandschap *14*
3.1.4 Het zanderijenlandschap *14*
3.2 Niet-agrarisch *14*
3.3 Landschapsbeeld *15*

4. **Infrastructuur** *17*
4.1 Landwegen *17*
4.2 Wateren *17*
4.3 Dijken en kaden *18*
4.4 Spoorwegen *18*
4.5 Militaire infrastructuur *19*

5. **Nederzettingstructuur** *21*
5.1 Algemeen *21*
5.1.1 Bevolkingsontwikkeling *21*
5.2 Alkmaar *22*
5.3 Dorpen en buurtschappen *22*
5.4 Verspreide bebouwing in de buitengebieden *24*

6. **Objecten/gebouwen/complexen** *27*
6.1 Agrarisch *27*
6.2 Rooms-katholieke complexen *27*
6.3 Kinderkoloniehuizen *27*

7. **Gebieden met bijzondere waarden** *29*

Geraadpleegde werken *31*

Tabel *32*

Herkomst afbeeldingen *35*

Afbeeldingen *37*

Colofon *53*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- Het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw-Tweede Wereldoorlog.
- Het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw-Tweede Wereldoorlog.
- Basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industriëel-archeologisch terrein.
- Bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijk ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen.
- Selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht.
Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische- en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende beschrijving richt zich op het grote verband tussen geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in de MIP-regio Noord-Kennemerland. Voor meer gedetailleerde informatie omtrent de gemeenten binnen de regio kunnen de desbetreffende MIP-gemeentebeschrijvingen worden geraadpleegd.
De regiobeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1940 en 1980, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.

De opzet volgt het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan is een overzicht van gebieden met bijzondere waarden toegevoegd. De regiobeschrijving Noord-Kennemerland werd samengesteld door drs. E. van der Kleij, als inventarisator jongere bouwkunst verbonden aan de provincie Noord-Holland.

Inleiding

1.1 Indeling MIP-regio's

De provincie Noord-Holland is onderverdeeld in tien zogenaamde MIP-regio's of MIP-inventarisatiegebieden:

I Texel
II Noorderkwartier
III Westfriesland
IV Waterland
V Stadsgewest Amsterdam
VI Gooi en Vechtstreek
VII Meerlanden
VIII Zuid-Kennemerland
IX IJmond en Zaanstreek
X Noord-Kennemerland

De indeling is opgesteld door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Het uitgangspunt bij de totstandkoming van de bovenstaande gebiedsindeling was de cultuurhistorische en bestuurlijke samenhang per regio op basis van gemeenschappelijke ontwikkelingen tijdens de periode 1850-1940, met inachtneming van de recente gemeentegrenzen.
(Zie afbeelding 1.)

1.2 Ligging, begrenzing en beknopte karakteristiek

De MIP-regio Noord-Kennemerland ligt in het middenwesten van de provincie Noord-Holland, heeft een omvang van 22.580 ha en bestaat uit de gemeenten: Alkmaar, Bergen, Castricum, Egmond, Heemskerk, Heiloo, Limmen en Schoorl.

De MIP-regio Noord-Kennemerland wordt begrensd door de MIP-regio's: Noorderkwartier (noord); Westfriesland (noordoost); Waterland (zuidoost); IJmond en Zaanstreek (zuid). Aan de westzijde vormt de Noordzee de begrenzing.

De MIP-regio Noord-Kennemerland kan worden gekarakteriseerd als een kustgebied met uitwaaierende dorpsbebouwing en één middelgrote stad. Binnen de dorpsgebieden liggen vaak akkers ten behoeve van bollenteelt en overige tuinbouw, daarbuiten uitgestrekte weidepolders. Langs de kust het merendeels onbebouwde, soms zeer reliëfrijke natuurgebied van de jonge duinen, dat evenals het strand onder meer een belangrijke recreatieve functie vervult.

De MIP-regio Noord-Kennemerland wordt voortaan in de regiobeschrijving aangeduid met: inventarisatiegebied.

2. Bodemgesteldheid

2.1 Algemeen

Naar analogie van het Landschapsonderzoek Noord-Holland, dat in 1986 door het bureau Maas te Zeist in opdracht van de voormalige Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland werd uitgevoerd, zal de ontstaanswijze van de bodem worden geschetst in relatie tot de situering van de nederzettingen. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een landschapstypologie, gebaseerd op de genese van de onderdelen.
Er worden vier landschapstypen onderscheiden die naar ouderdom alsvolgt kunnen worden gerangschikt: het strandwallen- en strandvlaktenlandschap; het duinlandschap; het droogmakerijenlandschap en het zanderijenlandschap. Het eerstgenoemde landschapstype valt ten dele samen met Uitgeest, Akersloot en Sint Pancras, dorpen die direct ten oosten van het inventarisatiegebied liggen. Om de samenhang in ontstaanswijze en structuur wordt het landschapstype echter integraal behandeld.
(Zie afbeeldingen 5, 6, 7.)

2.1.1 Het strandwallen- en strandvlaktenlandschap
Tot dit landschap behoren de strandwallen, de strandvlakten en het voormalige binnendeltagebied. Met uitzondering van de zandruggen onder Bergen, door ontstaanswijze en loodrechte situering ten opzichte van de kustlijn ook wel haakwallen genoemd, komen in het onderzoeksgebied drie, min of meer parallel lopende strandwallen voor met een aan de kust evenwijdige noord-zuidelijke hoofdrichting. Het betreft hier eigenlijk voormalige strandwalbundels, die door de inwerking van de wind tot relatief vlakke zandruggen werden getransformeerd. Deze zandruggen worden ook wel oude duinen genoemd en de grondsoort wordt aangeduid met geestgrond.

In het Boreaal, een tot het Oud Holoceen behorend tijdperk tussen 7400 en 5100 voor Christus, begon de zeespiegel te stijgen. Dit verschijnsel deed zich voor als gevolg van een algemene verhoging van de temperatuur die de in het Pleistoceen gevormde Noord- en Midden-Europese ijskappen langzaam deed smelten. In het Jong Holoceen, met name tijdens het Subboreaal (3000-800) en het Subatlanticum (vanaf 800 voor Christus) wisselden perioden met snelle en langzame stijgingen, respectievelijk transgressie- en regressiefasen genoemd, elkaar af. Tegen het einde van het Boreaal kreeg de zee toegang tot het kustgebied. De aanwezige strandwallen werden overspoeld en afgebroken en met het vrijkomende materiaal werden meer naar het oosten nieuwe strandwallen gevormd.

Rond 3000 voor Christus stabiliseerde de kust zich in de smalle en meest oostelijke strandwalbundel die thans nog ten dele herkenbaar is tussen Sint Pancras en Uitgeest. Ter hoogte van het latere IJ bevond zich een zeegat. Doordat de zandtoevoer groter bleef dan de afslag, groeide de kustlijn gedurende de daaropvolgende millennia weer naar het westen. Rond 1900 voor Christus werd in dit proces aan weerszijden van het inmiddels in noordelijke richting opgeschoven zeegat een tweede, bredere strandwalbundel gevormd die, om de ligging tussen oostelijke en latere westelijke strandwalbundel, middelste Noordkennemer strandwal wordt genoemd. Aan de noordzijde is dit de strandwal Alkmaar-Limmen en aan de zuidzijde betreft het de bundel waarop Heemskerk en Beverwijk zouden ontstaan. Tussen 1500 en 1000 voor

Christus werd tijdens een transgressiefase de inmiddels gevormde strandwallenkust ter hoogte van het latere Bergen doorbroken. Hierdoor ontstonden de oostwestgerichte haakwallen waarop de Bergense buurtschappen zouden worden gebouwd. Op het niet doorbroken meer noordelijke deel van de strandwal ontstond Schoorl.
Na 1000 voor Christus ontwikkelde zich uit overstoven zandbanken de thans langs de binnenduinrand gelegen strandwal tussen Bergen en Bakkum (Castricum), waarop onder andere de nederzettingen Egmond aan den Hoef en Egmond-Binnen ontstonden. Tussen Limmen, Uitgeest en Castricum vormde zich na 500 voor Christus, als gevolg van een zeegat bij het latere Egmond, een uitgestrekt binnendeltagebied met een grillig patroon van uit slib- en zandhoudend materiaal opgebouwde stroomgeulen en stroomwallen. Op deze door duinzand overstoven stroomwallen ontstonden na de verzanding van het zeegat (9de eeuw) de nederzettingen Castricum en Limmerkoog. In de stroomgeulen ontstond veen, dat vervolgens na 1300 vanuit de IJ-boezem met klei werd bedekt. Omstreeks 300 voor Christus ontstond ter hoogte van de huidige kustlijn de jongste strandwalbundel, ten zuiden van een zeegat dat zich toen bij het latere Egmond bevond. Samen met dit in de 9de eeuw verzande zeegat, werd deze strandwal na 1000 overstoven door de jonge duinen.

In de lager gelegen gebieden tussen de strandwallen, de zogenaamde strandvlakten, vormden zich over het algemeen veenpakketten op de uit maritiem zand en klei bestaande bodem. Vaak werd over dit al dan niet geërodeerde veen klei afgezet, ten dele veroorzaakt door zeedoorbraken die tussen de 10de en de 12de eeuw ten noorden van Schoorl plaatsvonden.

2.1.2 Het duinlandschap
Tot dit landschap behoren de jonge duinen en het strand, in geologisch opzicht beide van zeer recente datum. Omstreeks 1100 werd de toen bestaande situatie langs de kust verbroken. Door uitdieping van het onderzeese profiel kwam veel zand vrij dat door een overheersende westenwind over de jongste strandwalbundel, de aangrenzende strandvlakte en een deel van het voormalige binnendeltagebied werd gestoven. Het proces zette zich tot in de 18de eeuw voort. Daarna consolideerde het reliëfrijke, in het noorden 4 tot 5 kilometer brede duingebied, zich globaal in de huidige toestand.

2.1.3 Het droogmakerijenlandschap
Tot dit landschap behoren de polders van de voormalige Bergermeer, Egmondermeer, Boekelermeer en Kooimeer. Het betreft hier steeds droogmakerijen uit de tweede helft van de 16de eeuw. De oorspronkelijke meren waren ontstaan ter plekke van op de strandvlakte gevormde veenpakketten die als gevolg van zeedoorbraak rond 1200 waren weggeslagen. De bodem van de droogmakerijen bestaat overwegend uit oude zeeklei.

2.1.4 Het zanderijenlandschap
Dit landschap bevat een langs de binnenduinrand gelegen strook vlakke oude duingrond ten westen van Castricum en Heemskerk. Ten westen van Heemskerk is de strook het breedst. Het vlakke landschap ontstond na zandafgravingen in de binnenduinrand. Dit gebeurde op kleine schaal vanaf de middeleeuwen en nam daarna toe door de zandbehoefte van groeiende steden als Alkmaar en in de 17de eeuw vooral Amsterdam. Ten westen van Castricum geschiedde de afzanding in verband met de aanleg

van de spoorlijn in 1867. Het zandtransport gebeurde grotendeels langs bestaande vaarten, speciaal gegraven zanderijvaarten komen sporadisch voor.

2.2 Reliëf

De globale hoogten van de landschappen in het inventarisatiegebied variëren van 54 meter +NAP tot 1 meter −NAP. De grootste hoogten worden gevormd door de toppen van de jonge duinen bij Schoorl. Hoogten tot 1 meter +NAP worden gemeten op de strandwallen, met name in de oude onafgezande kernen van de geestnederzettingen (zie 3.2 en 5.2).
Onder NAP gelegen niveau's worden steeds aangetroffen in de strandvlakten – met name de droogmakerijen – en in het voormalige binnendeltagebied. De lage gronden manifesteren zich in de vorm van overwegend als weiland gebruikte polders.

2.3 Afwatering

De afwatering van de boven NAP gelegen gronden geschiedt over het algemeen op natuurlijke wijze naar het polderland. Vanuit dit polderland wordt het overtollige water steeds kunstmatig via sloten en ringvaarten naar het Noordhollandsch Kanaal en naar het Noordzeekanaal afgevoerd. De afwatering op het eerstgenoemde kanaal betreft vrijwel het gehele inventarisatiegebied. Alleen het oostelijk deel van de gemeente Heemskerk behoort tot de Boezem van het Noordzeekanaal. Het Noordhollandsch Kanaal is de belangrijkste boezem binnen het onder de Schermerboezem ressorterende inventarisatiegebied.
De richting van de afwatering is hoofdzakelijk oostwestelijk, haaks op de hoofdrichting van de strandwallen. Ten oosten van Limmen en Heiloo volgt een aantal waterwegen de noord-zuidelijke hoofdrichting.
Rond 1850 werd de kunstmatige afwatering geheel door windwatermolens geregeld. Deze functie werd in het laatste kwart van de 19de eeuw ten dele door stoomgemalen overgenomen. De stoomgemalen werden gebouwd bij de aansluiting van de afwateringsvaarten op het Noordhollandsch Kanaal. Dit gebeurde in het noordoosten van de Boekelermeerpolder (gemeente Alkmaar) en ten oosten van Limmen (gemeente Akersloot). De stoomgemalen werden in de eerste decennia van de 20ste eeuw tot motorgemaal omgebouwd. Na 1900 namen motorgemalen de functie van de meeste windwatermolens over, hetzij door ombouw, hetzij door algehele vervanging. In de directe omgeving van de gemalen worden steeds inlaatsluizen aangetroffen. Daarnaast liggen enkele eenvoudige inlaatsluizen verspreid door het poldergebied. In het onder de Boezem van het Noordzeekanaal ressorterende deel van de gemeente Heemskerk ligt een inundatiesluis, behorende tot de Stelling van Amsterdam.

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

3.1.1 Het strandwallen- en strandvlaktenlandschap
Rond 1850 overheerste de agrarische functie. Op de zandgronden werd voornamelijk akkerbouw bedreven, terwijl het polderland van strandvlakte en voormalige binnendelta grotendeels diende als weiland. Met name in de omgeving van Alkmaar vormde de veehouderij – met als hoofddoel de zuivelproduktie – een belangrijke factor. De agrarische bedrijfsstijl was echter nog merendeels gemengd De agrarische situatie verschilde hiermee nauwelijks met die in de daaraan voorafgaande eeuwen. De akkerbouw concentreerde zich vanaf de vroege middeleeuwen op de zogenaamde geesten. Dit zijn voornamelijk in West-Nederland zo genoemde complexen akkerland op zandruggen, als strand-, stroom- en haakwallen, met een overwegend ovale, maar soms ook vierkante hoofdvorm.
(Zie afbeeldingen 5, 7.)

De strandwallen die tussen 1000 en 1500 vrijwel geheel waren ontbost, werden door 17de en 18de-eeuwse grootgrondbezitters en door het stadsbestuur van de Alkmaar plaatselijk binnen een formele aanleg herbebost. Een aanleg die in de 19de eeuw vaak in een landschappelijke stijl werd omgezet, maar waarvan de hoofdassen vrijwel steeds bewaard zijn gebleven. Het lommerrijke gebied rondom de Oude Hof te Bergen, de in oorsprong tot het landgoed Nyenburg behorende Heilooër Bosschen, het beboste gebied ten zuidwesten van het Heemskerkse kasteel Marquette en de Alkmaarse Voorhout en Westerhout leggen hiervan tot op heden getuigenis af.

De verkaveling op de strandwallen was merendeels van een fijnmazige, regelmatig opstrekkende structuur, die over het algemeen haaks op hoofdrichting van de strandwal of van de geesten was gericht. De verkaveling in het poldergebied was over het algemeen een combinatie van onregelmatig blokvormig en regelmatig opstrekkend.

Tussen 1850 en 1940 nam de akkerbouw op de strandwallen af en kwam hiervoor in de plaats een zich sterk ontwikkelende tuinbouwfunctie. Met name de teelt van bloembollen, geconcentreerd in Limmen en Heiloo, nam een hoge vlucht. In het polderland trad weinig verandering op. Wel kwam er meer vee als gevolg van een wijziging in de agrarische bedrijfsstijl, waarbij van gemengd bedrijf op zuivere veehouderij werd overgestapt. Naast de zuivel werd nu ook de vleesproduktie belangrijk. Dit agrarische proces veroorzaakte over het algemeen een welvaartsstijging. Daarbij waren algemene factoren als een betere beheersing van de grondwaterstand door stoombemaling, het gebruik van kunstmest en de aan- en afvoermogelijkheden via spoorverbindingen van essentieel belang. Afgezien van incidentele vergrotingen hadden de ontwikkelingen tussen 1850 en 1940 over het algemeen geen ingrijpende gevolgen voor de verkavelingspatronen. Wel zou tussen 1900 en 1940, door verdichting en groei van de woonkernen, de hoeveelheid teeltgrond gaan afnemen. Dit gebeurde vooral op de zandgronden van Alkmaar, Bergen en Heiloo. Na 1945 zou deze ontwikkeling zich in het aangrenzende polderland voortzetten. Naast de genoemde kernen groeiden nu ook Castricum en Heemskerk in sterke mate. Als gevolg van een toenemende mechanisatie en de hiervoor benodigde ruimte verdwenen na 1945 op de bollenvelden veel als windsingels fungerende lage hagen.

3.1.2 Het duinlandschap
In de jonge duinen, die qua oppervlak meer dan een derde van het onderzoeksgebied beslaan, hadden vanaf de tweede helft van de 18de eeuw ontginningen tot landbouwgrond plaatsgevonden. Dit was het gevolg van een algemene hernieuwde belangstelling voor de landbouw die zich landelijk manifesteerde in de ontginning van heidevelden, hoogveen- en duingebieden. In de duinen bij Castricum Heemskerk en Bergen hebben activiteiten op dit uiteindelijk niet succesvolle ontginningsgebied plaatsgevonden (afb. 9). De oude ontginningen zijn nog plaatselijk herkenbaar aan de vlakke terreinen waarop soms lage wallen voorkomen die als perceelafscheiding dienen.
Het gebrek aan succes werd veroorzaakt door de vanaf 1885 opkomende waterwinning uit het duingebied, die een verlaging van het grondwaterpeil tot gevolg had.

3.1.3 Het droogmakerijenlandschap
Zowel voor, tijdens als na de MIP-periode is het grondgebruik in de droogmakerijen niet anders geweest dan in het overige polderland. Wel is de opstrekkende verkaveling regelmatiger. Afgezien van een ingrijpende wijziging in de verkaveling van de Bergermeerpolder – in verband met de aanleg van een militair vliegveld in 1938 – wijken de incidentele kavelvergrotingen uit de MIP-periode en daarna, niet sterk af van de ingrepen in het overig polderland.

3.1.4 Het zanderijenlandschap
Op deze gronden werd rond 1850 voornamelijk tuinbouw bedreven, met de nadruk op teelt van groente en fruit. Het ten westen van Heemskerk gelegen Heemskerkerduin met de Waterakkers is het oudste en meest uitgestrekte tuinbouwgebied in de regio. In de relatief fijnmazige regelmatige verkaveling verschilt het gebied met de eerder genoemde, in aanleg grootschaliger verkavelde zanderij ten westen van Castricum (2.1.4). In het gebied bij Castricum bestond reeds vóór 1940 glastuinbouw, een functie die na 1945 sterk werd uitgebreid. Als gevolg van mechanisatie verdwenen ook hier veel circa 1 meter hoge hagen die fungeerden als windsingel en erfafscheiding.

3.2 Niet-agrarisch

Vooral in de jonge duinen komt van oudsher niet-agrarisch grondgebruik voor. Het gebied diende primair als natuurlijke zeewering, werd gebruikt voor de konijnenjacht, voor het slaan van zoden (mestvoorziening zandgronden), het halen van ruigte (hooi, diervoer, brandstof) en het weiden van vee.
Tussen 1850 en 1940 werd naast zandwinning in de binnenduinrand het winnen van drinkwater belangrijk. Hiermee werd op basis van particuliere initiatieven in 1885 bij Bergen en Heemskerk begonnen. In de daaropvolgende decennia breidde deze functie zich uit over het tussenliggende duingebied. Vanaf 1920 kwam de waterwinning in handen van het Provinciaal Waterleidingsbedrijf van Noord-Holland.
(Zie afbeelding 10.)

Na 1900 ging het inventarisatiegebied een steeds belangrijker rol spelen voor de gezondheidszorg en de recreatie. De gezondheidszorg manifesteert zich tot op heden in de aanwezigheid van twee psychiatrische inrichtingen en enige voormalige kinderkoloniehuizen (5.3), de recreatieve functie in de vorm van badplaatsen en kampeerterreinen. De kampeerterreinen ontstonden merendeels na 1945, in Castricum echter al in 1915.

Een in onbruik geraakte niet-agrarische functie vormt een westelijk onderdeel van de Stelling van Amsterdam, gelegen in het zuidoostelijk poldergebied van Heemskerk.

De in 3.1.4 genoemde zandwinning geschiedde niet alleen langs de binnenduinrand. Ook delen van de meer landinwaarts gelegen strandwallen werden in de 19de en de vroege 20ste eeuw afgezand. In het landschap is dit soms herkenbaar aan de hogere ligging van wegen en erfafscheidingen die niet werden afgegraven. Met name bij de geestnederzetting Zanegeest (Bergen) zijn erfafscheidingen in de vorm van houtwallen herkenbaar gebleven.

3.3 Landschapsbeeld

Het ruimtelijk karakter van het onderzoeksgebied wordt aan noord-oostelijke en aan de zuidzijde – respectievelijk Alkmaar en Heemskerk – bepaald door een sterk toegenomen verstedelijking, ten dele in de vorm van hoogbouw. Ook het centrale gebied is na 1945 sterk verstedelijkt, hier overwegend met laagbouw. De westzijde wordt visueel begrensd door de jonge duinen, terwijl de oostzijde het beeld van open polderland met verspreide, door windsingels omgeven boerderijen vertoont. Waar de strandwallen niet zijn verstedelijkt, zijn deze nog als langgerekte en iets hoger gelegen ruggen in het landschap herkenbaar, een herkenbaarheid die wordt vergroot wanneer er sprake is van bebossing zoals bij Heiloo. Karakteristiek is ten slotte het vlakke zanderijenlandschap met de strakke verkaveling, de verspreide (agrarische) bebouwing en de nog ten dele intact zijnde erfafscheidingen in de vorm van lage houtwallen.

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen

Sinds rond 1960 de in het polderland gelegen autosnelweg Haarlem-Alkmaar werd geopend, heeft het oude doorgaande landwegennet in het onderzoeksgebied vooral een regionale functie. Het gebied kent van oudsher een goed ontwikkeld wegennet, waarvan de situering en de hoofdrichting van de doorgaande wegen werd bepaald door de lineaire noord-zuid structuur van de strandwallen. De middeleeuwse verbinding tussen Haarlem en Alkmaar is hierbij steeds van primair belang geweest. Deze rond 1865 geheel verharde landweg – thans afwisselend Rijksweg en Kennemerstraatweg genoemd – verbond Haarlem, via Beverwijk, Heemskerk, Castricum, Limmen en Heiloo, met Alkmaar. Vanaf Castricum splitste zich een onverharde route af, die via de binnenduinrand, een verbinding vormde met de Egmonden, Bergen en Schoorl. Haaks op de hoofdrichting van de doorgaande wegen lagen rond 1865 vanuit Alkmaar verharde wegen naar Egmond, Bergen en de ten oosten van Alkmaar gelegen nederzettingen Hoorn en Schermer.
Evenwijdig en haaks op de hoofdrichting van de regionale en interlokale wegen lag ter hoogte van de nederzettingen een groot aantal onverharde lokale verbindingen. Samen met de doorgaande en de interlokale verbindingen zouden deze wegen de ruimtelijke ontwikkelingen van veel nederzettingen tussen 1900 en 1940 gaan bepalen (zie 5).
Tussen 1865 en 1940 werd het wegennet merendeels verhard. In samenhang met de opkomende recreatie ontstonden na 1900 oost-west-verbindingen tussen de zee en de dorpen Bergen, Castricum en op indirecte wijze ook Heiloo.
Na 1945 werd in de gemeente Castricum de oude noord-zuidverbinding met Limmen verlegd. Hiermee verdween de bajonetvormige splitsing van wegen op de grens van de beide gemeenten bij Limmerbrug.
(Zie afbeeldingen 11, 12, 13.)

4.2 Wateren

Het Noordhollandsch Kanaal, dat de regio voor een groot deel aan de oostzijde begrenst en hier alleen ter hoogte van de gemeente Alkmaar doorheen stroomt, is de enige grote waterweg in het inventarisatie-gebied. Dit 70 kilometer lange kanaal tussen Amsterdam en Den Helder werd tussen 1819 en 1824 ter verbetering van de bereikbaarheid van Amsterdam gegraven. De waterweg vervult sindsdien een functie in verband met de scheepvaart en de afwatering. Eerstgenoemde functie werd overigens al rond 1876 merendeels overgenomen door het Noordzeekanaal, de veel meer directe oost-westverbinding tussen Amsterdam en de Noordzee. Met name te Alkmaar, waar het Noordhollandsch Kanaal ten dele door de oude stad werd gelegd, werd een grote economische impuls verwacht; deze bleef echter merendeels uit. Wel ontwikkelde zich in de nabijheid van het kanaal enige Alkmaarse industrie en was het regionale persoons- en goederenvervoer succesvol. Het personenvervoer werd met de komst van de tramwegen weer gedeeltelijk teniet gedaan.
De overige waterwegen zijn voor de afwatering van de regio belangrijk gebleven. Voor de scheepvaart bestond een taak in verband met de afvoer van zand. Tot de komst van de tramlijnen werden de waterwegen in de omgeving van Alkmaar ook als veersloot gebruikt.
In tegenstelling tot het Noordhollandsch Kanaal ligt de hoofdrichting van de meeste waterwegen haaks op de lineaire noord-zuidstructuur van de

strandwallen en de jonge duinen. Tussen 1935 en 1941 werd ten oosten van alkmaar het kanaal Omval-Kolhorn gegraven. Verder traden geen belangrijke wijzigingen op. Dit gebeurde ook niet in de daaropvolgende decennia.
(Zie afbeelding 14.)

4.3 Dijken en kaden

In het noordwesten van het inventarisatiegebied, ter hoogte van Schoorl, waar na 1000 enkele zeedoorbraken plaatsvonden, ligt een aantal in oorsprong middeleeuwse dijken waarvan de primair zeewaterkerende Hondsbossche Zeewering de belangrijkste is.
Het inventarisatiegebied kent nog fragmenten van middeleeuwse dijken die, vaak op initiatief van de abdij van Egmond, in twee fasen werden gebouwd: dijken ter bescherming van de strandwallen tussen circa 1050 en 1150; dijken ter bescherming van de strandvlakten tussen 1150 en 1550.
Laatstgenoemde categorie dijken, vaak nog alleen aan het tracé van een landweg herkenbaar, maakte de drassige strandvlakten tot polderland.
De dijken om de 16de-eeuwse droogmakerijen zijn nog alle aanwezig, steeds zonder toegevoegde functie van landweg. Soms wordt langs sloten op de grens tussen twee gemeenten een kade aangetroffen. Voorbeelden zijn hiervan te vinden in het polderland tussen Schoorl en Bergen en tussen Heiloo en Limmen.
De westelijke dijk langs het Noordhollandsch Kanaal, tevens fungerend als belangrijke verkeersweg (N9), vormt ten noorden van Alkmaar de oostgrens van het inventarisatiegebied. In het polderland van de gemeente Alkmaar liggen dijken aan weerszijden van dit kanaal. Bij Koedijk en bij de Schermeerpolders is een duidelijk hoogteverschil tussen polderland en dijk waarneembaar. De binnen het onderzoeksgebied gelegen dijken langs het Noordhollandsch Kanaal fungeren steeds als landweg. Een uitzondering hierop vormt de dijk ter hoogte van de Schermeerpolders, waar de landweg onderlangs loopt.
Tussen 1850 en 1940 deden zich op het gebied van dijken en kaden geen belangrijke wijzigingen voor. Hetzelfde geldt voor de decennia na de MIP-periode.
(Zie afbeelding 14.)

4.4 Spoorwegen

De spoorlijn Alkmaar-Uitgeest, die zich bij Uitgeest vertakt in een lijn naar Amsterdam en een lijn naar Haarlem, dateeert uit 1867. Afgezien van het economisch belang voor het inventarisatiegebied betekende de aanleg een belangrijke schakel voor het noordelijker deel van de provincie dat al in 1865 via de spoorlijn Alkmaar-Schagen-Den Helder was ontsloten. De spoorbaan volgt na een vrijwel haakse hoek ter hoogte van Castricum de lineaire noord-zuidelijke landschapsstructuur. Na 1920 zou de spoorlijn grote invloed krijgen op de groei van Heiloo en Castricum, nederzettingen die door middel van een station op de spoorlijn waren aangesloten, hetgeen een belangrijke voorwaarde betekende voor de ontwikkeling tot forensendorp. Deze op mobiliteit gebaseerde ontwikkeling, kreeg een extra impuls door de in 1931 gereed gekomen elektrificatie van de spoorlijn Amsterdam-Uitgeest-Alkmaar. Hierdoor nam de frequentie van het treinverkeer toe en kon een grotere groep stedelingen het zich veroorloven op ruime afstand van het werk in een landelijke omgeving te wonen.
Ook het regionaal tramwegennet heeft grote invloed gehad op de ruimtelijke ontwikkeling van nederzettingen. Met name in Bergen en

Schoorl maakte het tramvervoer permanente vestiging in deze landschappelijk aantrekkelijke, doch voorheen relatief afgelegen gemeenten, voor grotere groepen mogelijk. De tram betekende ook een belangrijke voorwaarde voor het opkomend (dag)toerisme. Het merendeel van de bezoekers van de badplaatsen Egmond, en Bergen aan Zee kwam per tram. De tram diende ook het goederenvervoer, met name in verband met de tuinbouw.
Het tramwegennet, dat van 1896 af op door diverse particuliere maatschappijen werd ontwikkeld, moest vaak al na enige decennia door opkomende concurrerentie van autobus en vrachtwagen worden opgeheven: Alkmaar-Haarlem (1896-1924); Alkmaar-Egmond aan Zee (1905-1934); Alkmaar-Bergen-Bergen aan Zee (1905-1955); Alkmaar-Schoorl-Warmenhuizen-Schagen (1913-1931, daarna tot 1947 niet verder dan Warmenhuizen); Alkmaar-Hoorn (1895-1931).
Na opheffing werden de rails verwijderd. Spoordijken bleven soms in het landschap aanwezig. De tramstations kregen een andere bestemming of werden gesloopt.
(Zie afbeelding 15.)

4.5 Militaire infrastructuur

In het zuidoosten van de gemeente Heemskerk ligt een noordwestelijk onderdeel van de tussen 1880 en 1914 gerealiseerde Stelling van Amsterdam. Het betreft hier het fort Sint-Aagtendijk met bijbehorende gebouwen, aardwerken en inundatiesluis. De militaire functie is inmiddels verloren. Nog duidelijk als zodanig herkenbaar ligt in de Bergermeerpolder het voormalige militaire vliegveld Bergen. De vliegbasis werd vanaf 1938 aangelegd en na 1940 door de Duitse bezetter van een rondomverdediging voorzien. De kuststreek maakte tot de Duitse inval in 1940 deel uit van de Nederlandse kustverdediging en tijdens de bezetting van de zogenaamde Atlantikwall. Ten behoeve van de Atlantikwall, werd kustbebouwing van de badplaatsen Bergen aan Zee en Egmond aan Zee afgebroken. Hetzelfde gebeurde met een deel van het dorp Castricum.

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

Afgezien van de onder de gemeente Alkmaar ressorterende kernen Oudorp en Nollen, behoren de nederzettingen op de oostelijke strandwal niet tot de MIP-regio Noord-Kennemerland. Op de middelste strandwal liggen de stad Alkmaar en de dorpen Heiloo, Limmen en Heemskerk. Langs de oostzijde van de jonge duinen, liggen de dorpen Groet, Schoorl, Bergen, Egmond aan den Hoef, Egmond-Binnen en Castricum, terwijl de badplaatsen Egmond aan Zee en Bergen aan Zee zich langs de kust bevinden.
Binnen het inventarisatiegebied bevat de gemeente Alkmaar de enige stad in historisch juridische zin. De nederzettingen in de overige gemeenten zijn in deze zin dorpen en buurtschappen.
De bewoning concentreert zich in de nederzettingen. In de buitengebieden is in het polderland en in de zanderijen sprake van verspreide, voornamelijk agrarische bebouwing. Behoudens de badplaatsen zijn de jonge duinen vrijwel onbewoond. Wel wordt hier bebouwing in verband met waterwinning en bosbeheer aangetroffen.
(Zie afbeeldingen 3, 4, 5, 7, 8.)

In het onderzoeksgebied vormden tijdens de middeleeuwen de zogenaamde 'koggen', belangrijke bestuurlijke eenheden. Elke kogge bestond uit vier of vijf dorpsgebieden, ook wel 'banne' genoemd. Een dorpsgebied bestond uit een aantal buurten of buurtschappen, met in één van deze kernen de parochiekerk (kerkbuurt). Een buurtschap bestond uit een aantal boerderijen met daarbij behorende landerijen, bestaande uit akker en weiland. De akkerlanden lagen vaak bijeen in de eerdergenoemde geesten (3.1.1), vroeg middeleeuwse akkers op de strand, stroom- of haakwallen, te midden van als weiland fungerende veen- en kleigronden. De bebouwing ontwikkelde zich langs wegen die de overwegend ovale geesten omgaven, of aan weerszijden van wegen die deze bouwlanden doorsneden. De meeste nederzettingen in het onderzoeksgebied zijn in oorsprong geestnederzettingen. In het stratenpatroon van oude geestnederzettingen als Heemskerk; Castricum, Noord-Bakkum (Castricum); Westerzij en Dusseldorp (Limmen) is de ovale vorm van de geest duidelijk herkenbaar gebleven.
(Zie afbeelding 7, 8.)

5.1.1 Bevolkingsontwikkeling

Afgezien van Alkmaar, met ruim 10.000 inwoners rond 1850, telden de gemeenten in het midden van de 19de eeuw hoogstens rond de 1000 inwoners. Vanaf 1850 trad een algemene bevolkingsgroei op, die zich na 1900 zou gaan versterken. Naast een geboorte-overschot was de groei – met name in landschappelijk en qua railverbindingen aantrekkelijk gelegen gemeenten als Bergen, Heiloo en Castricum – vooral het gevolg van een vestigingsoverschot, grotendeels veroorzaakt door forensen. Na 1945 zette de bevolkingsgroei zich in sterkere mate voort, een proces dat bij de meeste gemeenten ten minste heeft geresulteerd in een verdubbeling van het bebouwde oppervlak in vergelijking met 1945.
(Zie tabel.)

5.2 Alkmaar

Alkmaar ontstond vóór het jaar 1000 als geestnederzetting op de noordoostelijke punt van de middelste Noordkennemer strandwal (afb. 7). Een uitgroei in de drassige strandvlakte naar oostelijker gelegen open water, ging gepaard met het ontstaan van een regionale handelsfunctie vanaf de 12de eeuw. In de 13de eeuw diende Alkmaar (stadsrechten 1254) de graven van Holland tot steunpunt in de strijd tegen de Westfriezen. Omstreeks 1530 kreeg de stad een vestinggordel, die tussen 1560 en 1590 door een ruimere en meer moderne gordel werd vervangen. Buiten deze omwalling vonden tot het laatste decennium van de 19de eeuw geen uitbreidingen plaats.
Een belangrijke ingreep binnen de structuur van de oude vestingstad vormde het tussen 1819 en 1824 gegraven Noordhollandsch Kanaal, waardoor het noordelijk havengebied van de stad werd afgesneden.
(Zie afbeeldingen 2, 3, 4.)

Tussen 1850 en 1940 bleef de handelsfunctie belangrijk. Daarnaast ontstond enige industrie langs het Noordhollandsch Kanaal. Na 1900 ging de functie van regionaal verzorgingscentrum zich versterken. De van oudsher op Alkmaar gerichte infrastructuur werd uitgebreid met de aanleg van de regionale tramlijnen en in de stad verrezen relatief grote kantoor-, winkel- en overheidspanden, gebouwen voor middelbaar onderwijs, openbare nutsbedrijven en ziekenhuizen. De bevolkingsgroei werd in de 19de eeuw nog merendeels door verdichting van de woonbebouwing binnen de singelgrachten opgevangen. Vanaf 1890 breidde de bebouwing zich ook daarbuiten uit. Dit gebeurde wijksgewijs en voornamelijk aan de west- en zuidzijde van de oude stad, direct aansluitend op de na 1870 tot stadspark getransformeerde omwalling en merendeels samenvallend met het recreatie- en moestuingebied, dat vanaf de 17de eeuw op de strandwal was ontstaan. Binnen deze uitbreidingen vormen de oude noord-zuidverbindingen op de strandwal en de hiermee evenwijdig lopende spoorlijn de belangrijkste structuurbepalende elementen. Mede door integratie van prestedelijke land- en waterwegen, toont het stratenplan van de tot 1940 gerealiseerde woonwijken vormkenmerken die diagonaal op het overwegend rechthoekig oost-westelijk stratenpatroon van de stad binnen de singels zijn gericht.
In de decennia na 1945 is de bebouwde kom sterk uitgebreid. Met name na de annexatie van aangrenzend noordelijk grondgebied in 1972, ontstonden ten dele uit hoogbouw bestaande woonwijken in het polderland. Direct ten noorden en ten oosten van de oude stad werden de vóór 1940 slechts spaarzaam ontwikkelde bedrijfsterreinen uitgebreid. Ten oosten van het buurtschap Nollen ontstond een nieuw bedrijfsterrein.
Vóór 1940 waren vroeg 20ste-eeuwse plannen (o.a. Berlage) om de noord-zuidelijke ontsluiting van de binnenstad voor het verkeer te verbeteren slechts ten dele uitgevoerd. Hetzelfde geldt voor grootschaliger oplossingen van na 1950, zodat de fijnmazige structuur van de binnenstad vrij gaaf werd behouden. Na 1960 vond rond de Grote Kerk en in het noordelijk havenkwartier stadssanering plaats.

5.3 Dorpen en buurtschappen

In samenhang met de noord-zuidelijke hoofdrichting van strandwallen, geesten en de als hoofd- en parallelassen fungerende (doorgaande) wegen, is de oorspronkelijke hoofdvorm van veel nederzettingen een combinatie van lineair en komvormig. Afwijkingen in de bodemstructuur

veroorzaakten een afwijkende hoofdrichting. Zo tonen geest-nederzettingen op zandruggen in of nabij een voormalige zeegat, in de oude kern een oost-westelijke hoofdrichting. In Castricum, Bergen en Heemskerk is dit herkenbaar gebleven.
(Zie afbeeldingen 2, 3, 4.)

Alhoewel de meeste nederzettingen in oorsprong agrarisch waren kan soms een andere primaire ontstaansreden worden genoemd. Zo ontstond Egmond aan den Hoef bij het 12de-eeuwse slot en Egmond-Binnen bij de 10de-eeuwse abdij. Onder invloed van deze abdij ontstond waarschijnlijk ook het tot in de 20ste eeuw functionerende vissersdorp Egmond aan Zee, een diverse malen door stormvloeden geteisterd duindorp dat, evenals het rond 1900 aanvankelijk als landbouw-nederzetting gestichte Bergen aan Zee, na 1900 een belangrijke functie als badplaats zou krijgen.

Rond 1850 bestonden de plattelandsgemeenten in het onderzoeksgebied evenals de middeleeuwse dorpsgebieden, uit een kerkbuurt, een aantal buurtschappen en enige verspreide bebouwing in het buitengebied. Als gevolg van het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853, verrees in de tweede helft van de 19de eeuw in elke gemeente een rooms-katholiek kerkgebouw met begraafplaats. Dit gebeurde in de omgeving van de sedert 1600 in Hervormde handen overgegane dorpskerken of in een ander buurtschap, als gevolg waarvan in gemeenten als Heiloo en Limmen een aparte katholieke kern ontstond. De bevolkingsgroei tot 1900 manifesteerde zich bij de meeste gemeenten in vervanging en verdichting van burgerlijke en agrarische bebouwing in en tussen de kernen en in stichting van boerderijen in de poldergebieden. Tussen 1900 en 1940 verdween de primair agrarische gerichtheid van een aantal landschappelijk en qua railverbindingen aantrekkelijk gelegen plattelandsgemeenten en ontstonden woon-, recreatieve- en gezondheids-functies. Als gevolg van een steeds sterker wordende vestiging van allochtonen – aanvankelijk renteniers, spoedig ook kunstenaars (Bergen), maar vooral in Alkmaar werkzame forensen – trad in de gemeenten Heiloo en Bergen een sterke verdichting op in het agrarisch gebied tussen de kerkbuurt en de buurtschappen; te Heiloo merendeels met middenstandsbebouwing langs het bestaande wegennet, te Bergen ook met villawijken op een ontworpen stratenplan. Op kleinere schaal en zonder villawijken, deed zich in Castricum een vergelijkbare ontwikkeling voor. Door de vestiging van op Amsterdam en de Zaanstreek gerichte forensen groeide het dorp vooral tussen 1930 en 1940. In tegenstelling tot de verdichting van de lintbebouwing uit voorgaande decennia, gebeurde dit door wijksgewijze middenstandsbebouwing.
In Schoorl verdichtte zich de bebouwing tussen de diverse kernen. Dit gebeurde overwegend tweezijdig lintvormig langs bestaande wegen. Evenals in Bergen vestigden zich hier ook kunstenaars.
De recreatieve functies concentreerden zich in de aan zee grenzende gemeenten. In het dorp Schoorl werden enige pensions gebouwd; in Bergen - zowel in het dorp als in de badplaats - hotels en pensions. Ditzelfde geldt voor de badplaats Bergen aan Zee. In Castricum, dat aan de kust geen echte badplaats had, ontstonden een jeugdherberg en enige kampeerterreinen.
De gezondheidsfuncties gingen ten dele met de recreatieve samen. Dit was het geval bij de zogenaamde kinderkoloniehuizen, kuuroorden voor 'stadse bleekneusjes', gebouwd in de duinen van Egmond aan Zee en Bergen aan Zee. Andere gezondheidsfuncties betroffen de ontwikkeling van psychiatrische inrichtingen in de duinen bij Castricum en in Heiloo. In Limmen deden zich de bovengenoemde maatschappelijke

verschijnselen nauwelijks voor. De plaatselijke economie bleef gericht op de bollenteelt. Tussen de diverse buurten verdichtte zich de bebouwing. Dusseldorp de buurt waar de Rooms Katholieke kerk werd gebouwd, ontwikkelde zich tot de belangrijkste kern. Ook in Heemskerk bleef de agrarische functie van primaire betekenis. In het dorp verdichtte de bebouwing en er trad uitgroei op langs de uitvalswegen.

Omdat de nederzettingen zich tot 1940 overwegend binnen het bestaande wegenpatroon hadden ontwikkeld had de hoofdvorm de combinatie van lineair en komvormig behouden. Door de wijksgewijze uitbreidingen in de decennia na 1945, werd de hoofdvorm van sterk groeiende dorpen als Bergen, Heiloo, Castricum en vooral Heemskerk, komvormig. Heemskerk maakte na 1955 een zeer sterke groei door, voornamelijk veroorzaakt door woningbouw voor personeel van de hoogovens te Beverwijk.

5.4 Verspreide bebouwing in de buitengebieden

De oudste categorie verspreide bebouwing werd gevormd door middeleeuwse kastelen, die in verband met defensie op de rand van strandwal en drassige strandvlakte werden gebouwd en zodoende slechts vanaf de strandwalzijde bereikbaar waren. Alleen in de Assumburg te Heemskerk is de middeleeuwse oorsprong min of meer herkenbaar gebleven. De overige kastelen werden afgebroken of verbouwd tot buitenplaatsen die vaak in de 19de eeuw verdwenen. Marquette te Heemskerk is bewaard gebleven. Te Heiloo is alleen het terrein van middeleeuwse Ter Coulster bewaard. De Heiloose buitenplaats Nyenburg werd in de 18de eeuw gesticht.

Veel gespreide bebouwing is agrarisch van karakter. Bebouwing in verband met de tuinbouw komt alleen voor op de zandgronden. Deze bebouwing dateert merendeels van na 1945. Dit geldt overwegend ook voor de glastuinbouw die wordt aangetroffen ten westen van Heemskerk. Andere agrarische bebouwing staat langs doorgaande wegen in het polderland. Karakteristiek is de veel voorkomende situering van stolpboerderijen op de rand van strandwal en polderland, in oorsprong gebaseerd op een droge ligging van het bedrijfsgebouw in de directe omgeving van het vochtiger weiland voor het vee.

Bebouwing in verband met de afwatering staat in het polderland nabij de samenkomst van poldersloten en ringvaarten en nabij de aansluiting van deze waterwegen op het Noordhollandsch Kanaal.
(Zie afbeeldingen 2, 3.)

Verspreide bebouwing met betrekking tot de waterwinning en bosbeheer ligt in het duingebied. Eerstgenoemde categorie in de vorm van waterwincomplexen bij Bergen en Castricum, laatstgenoemde in de vorm van incidentele dienstwoningen. Voormalige militaire bebouwing staat in de jonge duinen en in het polderland.
Het betreft overwegend betonnen verdedigingsbouw uit de periode vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een oudere categorie verdedigingsbouw wordt vertegenwoordigd door het in 4.5 genoemde fort in Heemskerk De merendeels uit ongewapend beton en baksteen opgetrokken objecten die onderdeel uitmaakten van de rondomverdediging van het voormalige militaire vliegveld Bergen, staan groepsgewijs aan de oost-, zuid- en westzijde van de Bergermeer- en Bosmolenpolder (gemeenten Bergen en Egmond).

Woonhuizen staan veelal langs doorgaande wegen op de standwallen en in mindere mate langs polderwegen. De huizen vormen soms een onderdeel van fragmentarische één- of tweezijdige lintbebouwing maar staan meestal geheel apart. Deze categorie verspreide bebouwing varieert van voormalige landarbeiderswoningen tot villa's. Waar de woonhuizen deel uitmaken van linten, is er meestal sprake van verdichting tussen agrarische bebouwing.

6. Objecten/Gebouwen/Complexen

6.1 Agrarisch

De voor Noord-Holland karakteristieke stolpboerderij vormt ook voor de MIP-regio Noord-Kennemerland een kenmerkend bouwtype. Het totale bestand aan boerderijen bestaat voor een groot deel uit stolpboerderijen, die in veel gevallen dateren uit de periode 1850-1900, of in deze periode ten dele werden vernieuwd (voorgevel).
De stolp als boerderijtype dateert van omstreeks 1600 en werd tot in het begin van de 20ste eeuw gebouwd. De stolp komt zowel voor in de dorpen en buurtschappen als in de buitengebieden.
Binnen de voor het inventarisatiegebied karakteristieke situering van boerderijen op de rand van strandwal en strandvlakte is het silhouet van de stolp beeldbepalend voor de landschappelijke omgeving.

De bollenschuur, die kenmerkend is voor de bollenstreken van Noord- en Zuid-Holland, vormt ook binnen het inventarisatiegebied een karakteristiek, doch relatief weinig voorkomend bouwtype. De objecten worden aangetroffen op de zandgronden van Limmen, Heiloo en Schoorl en Castricum.

6.2 Rooms-katholieke complexen

Kenmerkend voor het inventarisatiegebied is een aantal opvallende rooms-katholieke complexen uit de periode 1900-1940. Hierbij kan worden gedacht aan de abdij van Egmond, het internaat van de Zusters Ursulinen te Bergen, het bedevaartsoord Onze Lieve Vrouwe ter Nood en de Psychiatrische Inrichting Sint Willibrord, beide te Heiloo. Met name de abdij van Egmond, en de koepelkerken van de complexen te Bergen en Heiloo vormen beelbepalende elementen in hun omgeving.

6.3 Kinderkoloniehuizen

De qua architectuur zeer verschillende kinderkoloniehuizen te Egmond en Bergen vormen karakteristieke complexen in de duinstreek van het inventarisatiegebied. De tehuizen hebben over het algemeen hun oorspronkelijke functie verloren.

7. Gebieden met bijzondere waarden

Op basis van de stedebouwkundige typologie zijn in de gemeenten Alkmaar, Bergen, Heiloo en Castricum gebieden van bijzondere waarden aangewezen. Het betreft hier elf gebieden waarvan de stedebouwkundige en/of cultuurhistorische waarden uit de MIP-periode van regionaal of lokaal belang zijn. De afmeting van de gebieden kan variëren van een stads- of dorpsgedeelte tot een groot complex.
Hieronder volgt een korte toelichting. Voor verdere toelichting en verantwoording kan de desbetreffende gemeentebeschrijving worden geraadpleegd. Afgezien van Alkmaar, wijkt de nummering in de regiobeschrijving af van die in de gemeentebeschrijvingen waar telkens opnieuw wordt genummerd.
(Zie afbeelding 6.)

Gebied 1 ligt in de gemeente Alkmaar. Het uitgestrekte gebied beslaat de zuidwestelijk van het centrum gelegen stadsuitbreidingen en de tussenliggende singel met bebouwing aan de zijde van de binnenstad.

Gebieden 2, 3, 4, 5, 6, 7 liggen in de gemeente Bergen en vallen respectievelijk samen met drie villagebieden, een tuinwijkachtige buurt met woningwetbouw, een voormalig militair vliegveld en een gebied met voormalige kinderkoloniehuizen.

Gebieden 8, 9, 10 liggen in de gemeente Heiloo en vallen respectievelijk samen met de Heiloöer Bosschen, een bedevaartsoord, en een psychiatrische inrichting.

Gebied 11 ligt in de gemeente Castricum en valt samen met een psychiatrische inrichting.

Geraadpleegde werken

Bescherming van waterstaatkundige monumenten in Noord-Holland, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem, juni 1989.

Bescherming van watertorens in de provincie Noord-Holland, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem, februari 1988.

Beschrijving van de provincie Noord-Holland, behorende bij de Waterstaatskaart, bijgewerkt tot 1 januari 1950.

De bodem van Noord-Holland, uitgave van de Stichting voor bodemkartering, Wageningen 1974.

Cock, J.K. de, *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag,* Arnhem 1980.

Don, P., *Kunstreisboek Noord-Holland,* Zeist 1987.

Kok, J., *Stoomtrams rond Alkmaar,* boot-, trein- en tramverbindingen met Alkmaar, alsmede de Alkmaarse stadstram, Schoorl 1981.

Landschapsonderzoek Noord-Holland, deel Noord-Kennemerland, uitgevoerd door bureau Maas te Zeist in opdracht van de Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland, 1986.

Roo, H.C. de, *De bodemgesteldheid van Noord-Kennemerland,* 's-Gravenhage 1953 (proefschrift Wageningen).

Schoorl. H., 'Het duinlandschap', *Het Nederlandse landschap, een historisch geografische benadering,* pp. 77-87.

Steegh, A., *Monumentenatlas van Nederland,* 1100 historische nederzettingen in kaart, Zutphen 1985.

Woud, Auke van der, *Het lege land,* de ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848, Amsterdam 1987.

Tabel

Bevolkingsgegevens van de MIP-regio Noord-Kennemerland per gemeente op 31/12 van elk jaar. Bron 1851, 1900, 1940: Databank bevolkingsgegevens, Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.

	Jaar			
	1851	1900	1940	1987
Alkmaar	10394	18304	33837	87034
Bergen	1061	1553	6939	14096
Castricum	1130	1894	8412	22517
Egmond	2477	4121	5853	11081
Heiloo	765	1922	8651	20428
Heemskerk	971	2337	4994	32804
Limmen	566	1224	2501	5394
Schoorl	1088	1247	2589	6670
Totaal	**18452**	**32602**	**71770**	**200024**

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-Inventarisatiegebieden Noord-Holland: ingetekend op kaart Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland 1984, volgens de gemeentelijke indeling per 14 maart 1988.
2. Inventarisatiegebied 1858: Militaire kaart no. 19, Alkmaar, verkend in 1858, gegraveerd topografisch bureau 1864; Militaire kaart no. 14, Medemblik, verkend in 1858, bijgewerkt volgens gegevens der militaire verkenning van 1876-1877, herzien 1886.
3. Inventarisatiegebied 1980: topografische kaart 1:100.000 ca. 1980.
4. Groeikaart: getekend door auteur op basis afb. 2, 3.
5. Bodem, landschappen, grondgebruik: getekend door auteur op basis afb. 3.
6. Geologische kaart Noord-Kennemerland: Stichting voorbodemkatering, Wageningen 1974.
7. Jonge duinen, strandwallen en geesten in Kennemerland: Bodem van Noord-Holland, blz. 51.
8. Geestnederzettingen: ingetekend door auteur op topografische kaart 1:50.000, 1983.
9. Landbouwontginningen in de jonge duinen: Landschapsonderzoek Noord-Holland deel Noord-Kennemerland.
10. Overzichtskaarten met Noordhollandse hoofdwaterleidingen: *Bescherming watertorens in de provincie Noord-Holland*, blz. 49,50.
11. Belangrijkste landwegen 1865: getekend door auteur op basis afb. 3.
12. Belangrijkste landwegen 1940: idem.
13. Belangrijkste landwegen 1990: idem.
14. Waterwegen: idem.
15. Spoor- en voormalige tramwegen: idem.
16. Gebieden met bijzondere waarden: aangegeven op basis afb. 3.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

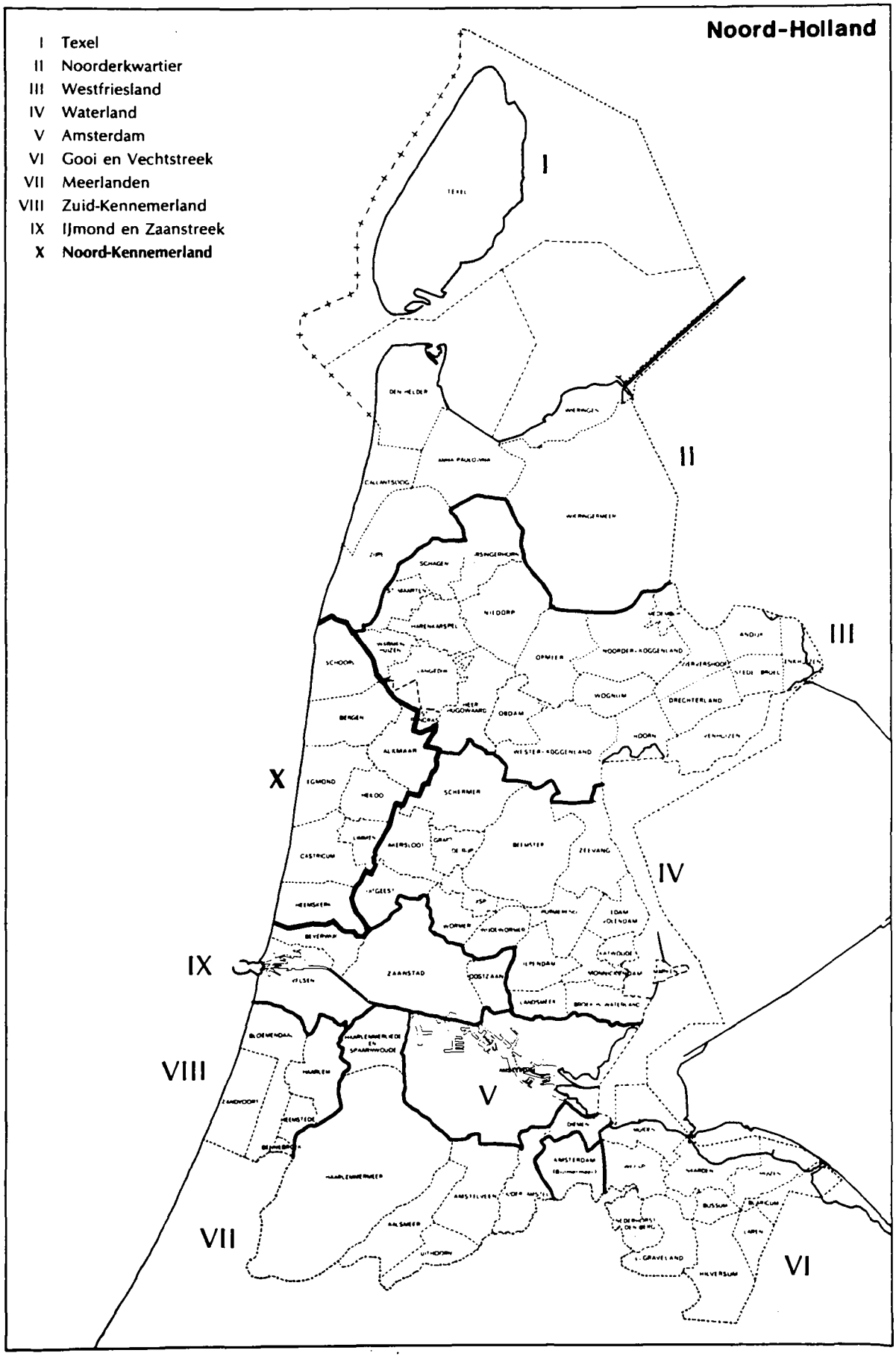

2. Inventarisatiegebied 1858

3. Inventarisatiegebied 1980

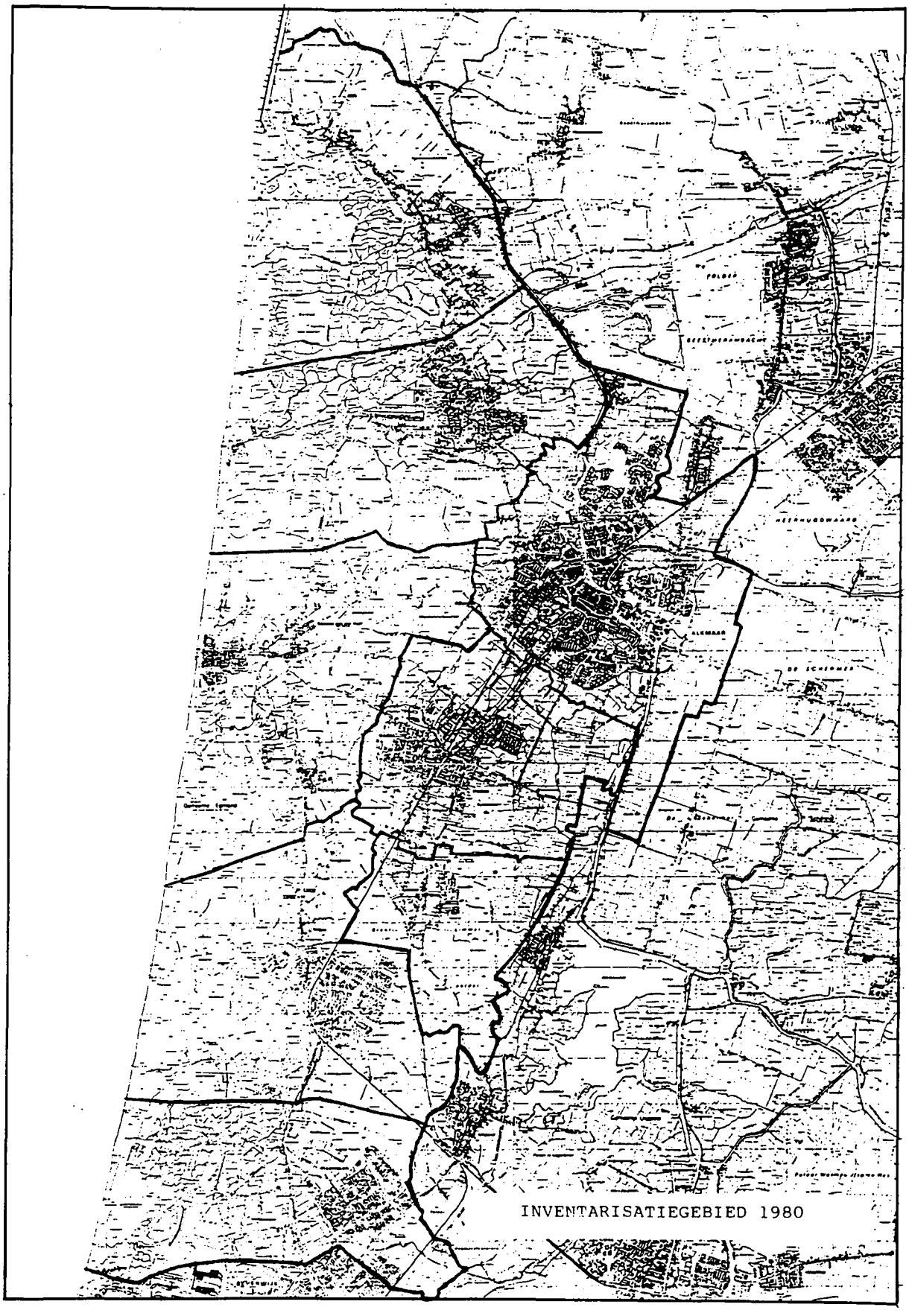

4. Groeikaart

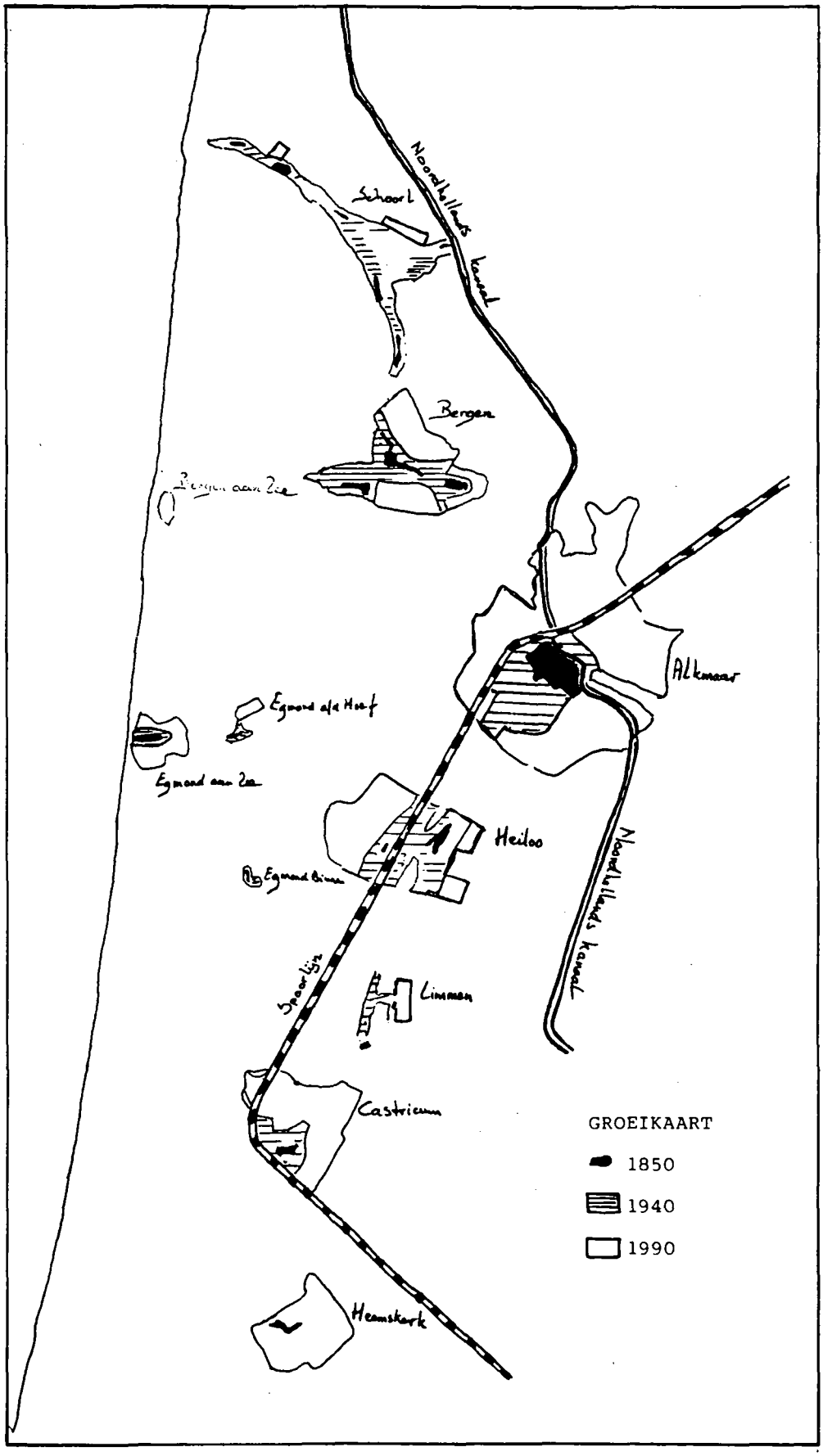

5. Bodem, landschappen, grondgebruik

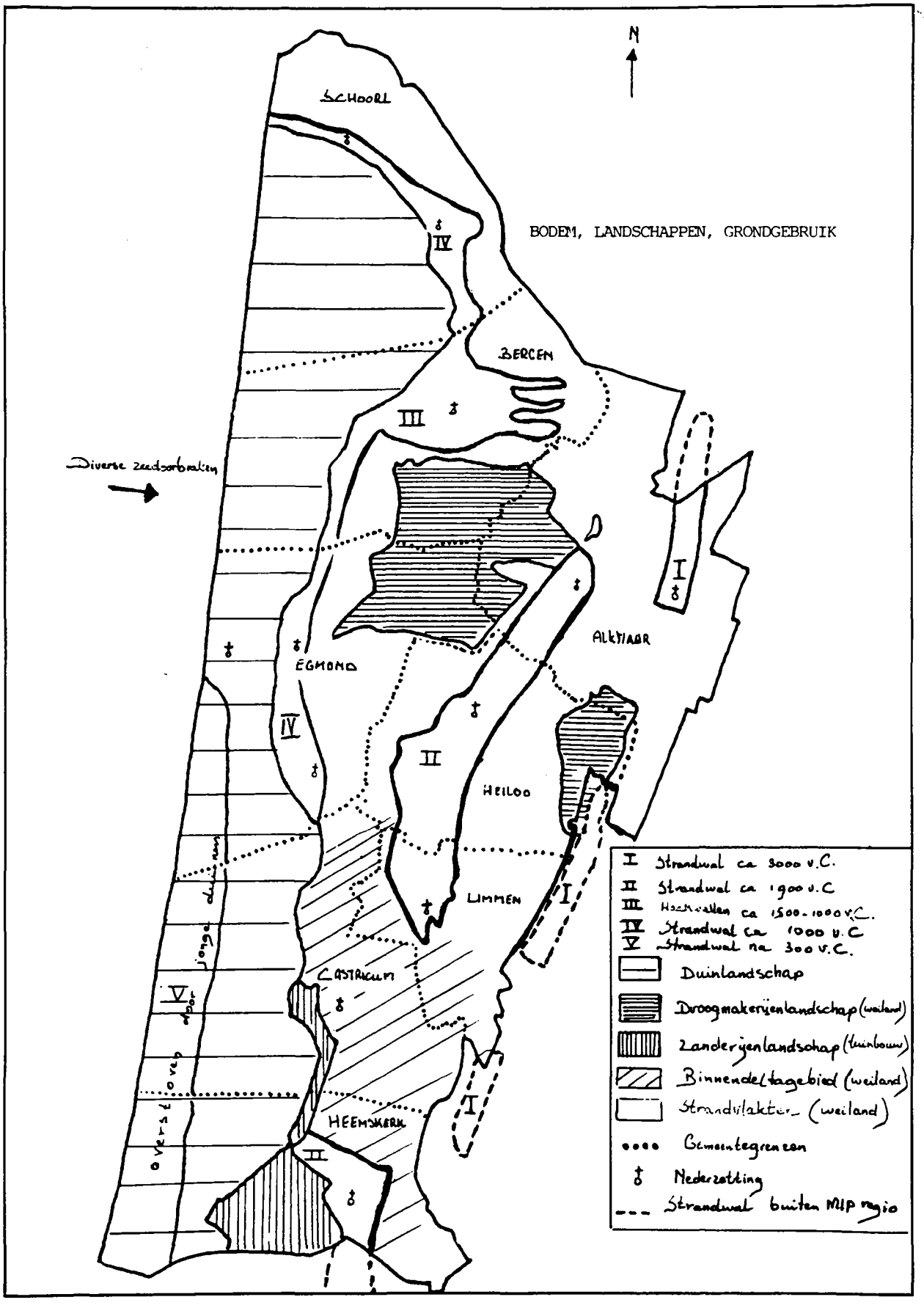

6. Geologische kaart Noord-Kennemerland

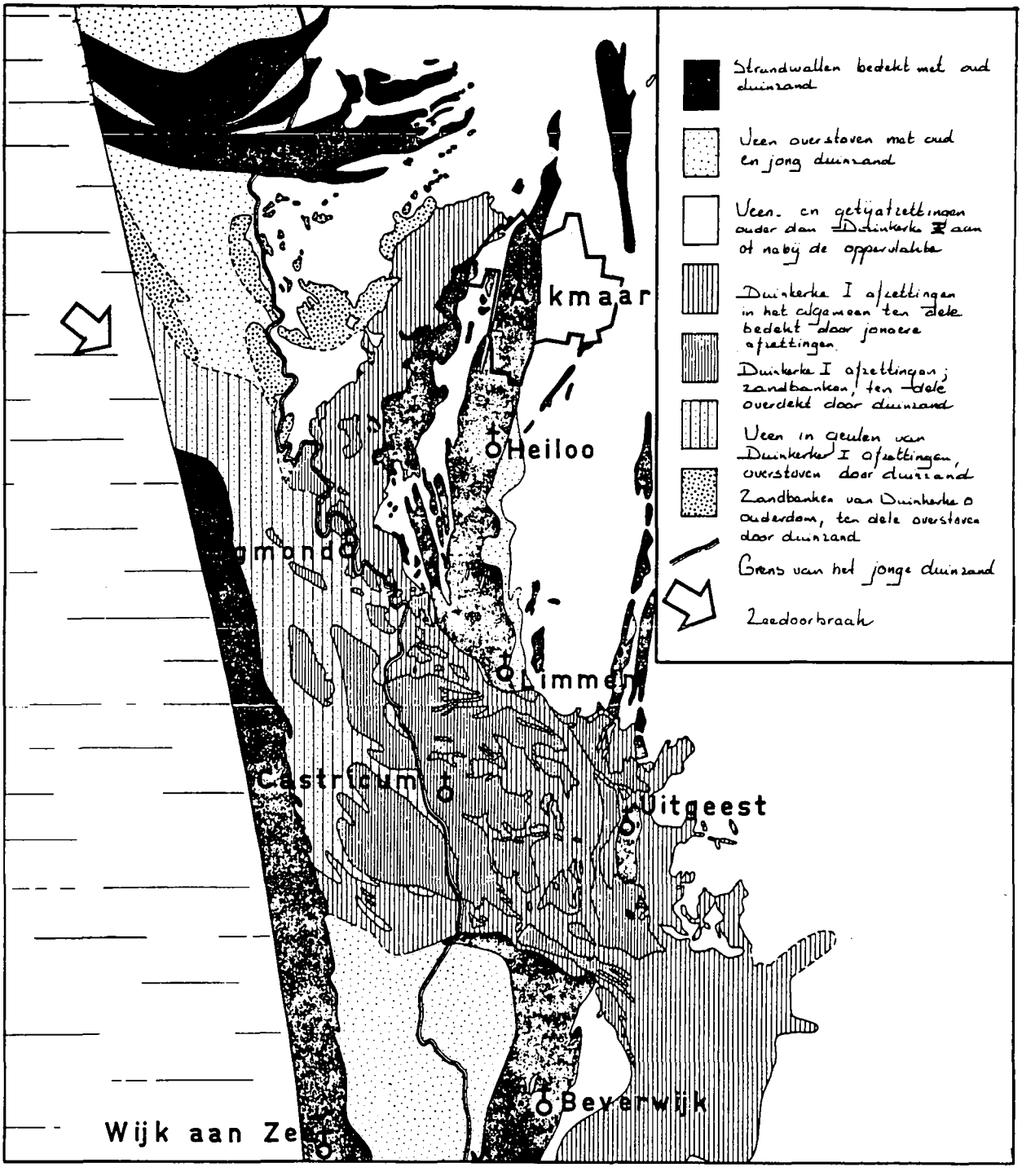

7. Jonge duinen, strandwallen en geesten in Kennemerland

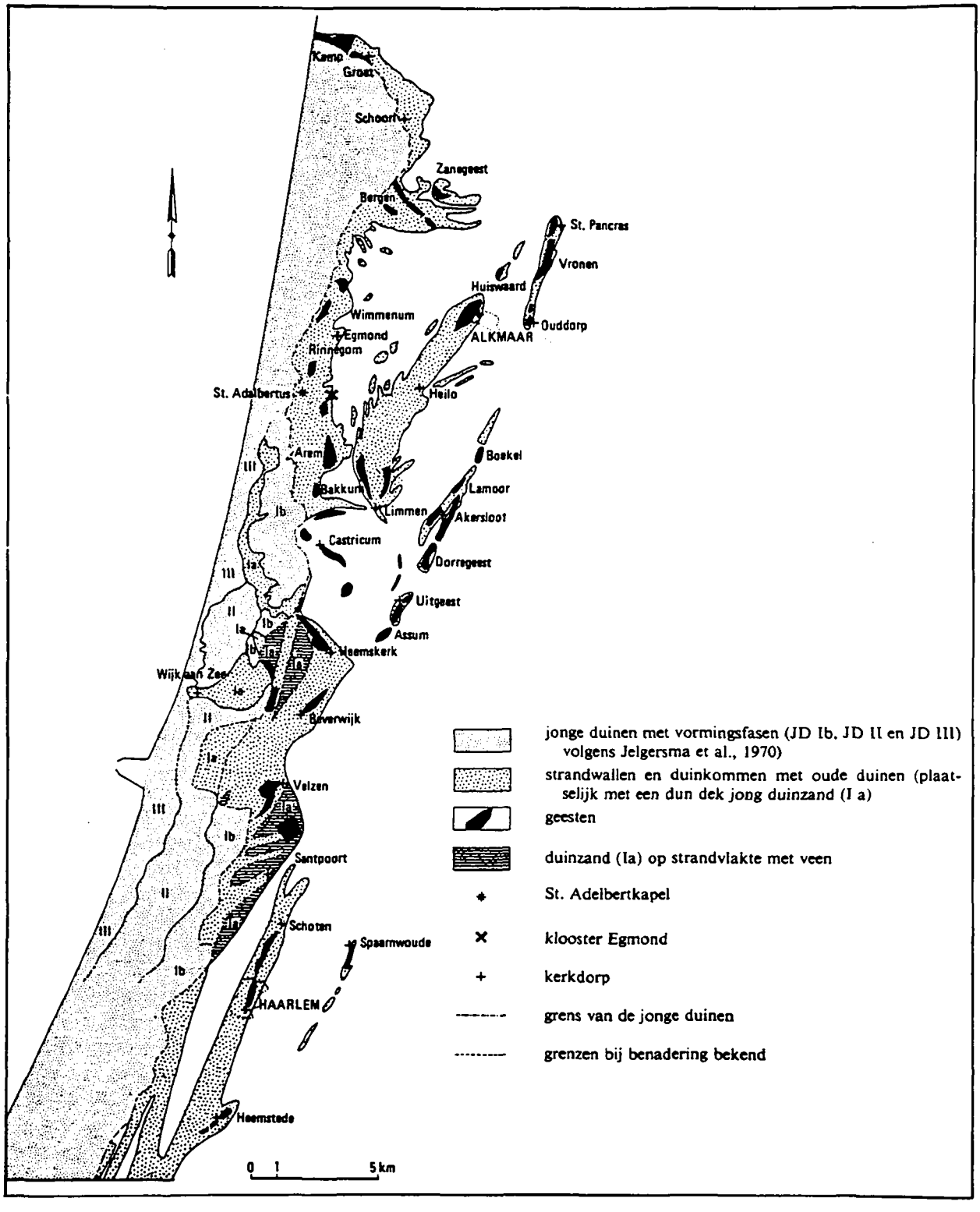

8. Geestnederzettingen

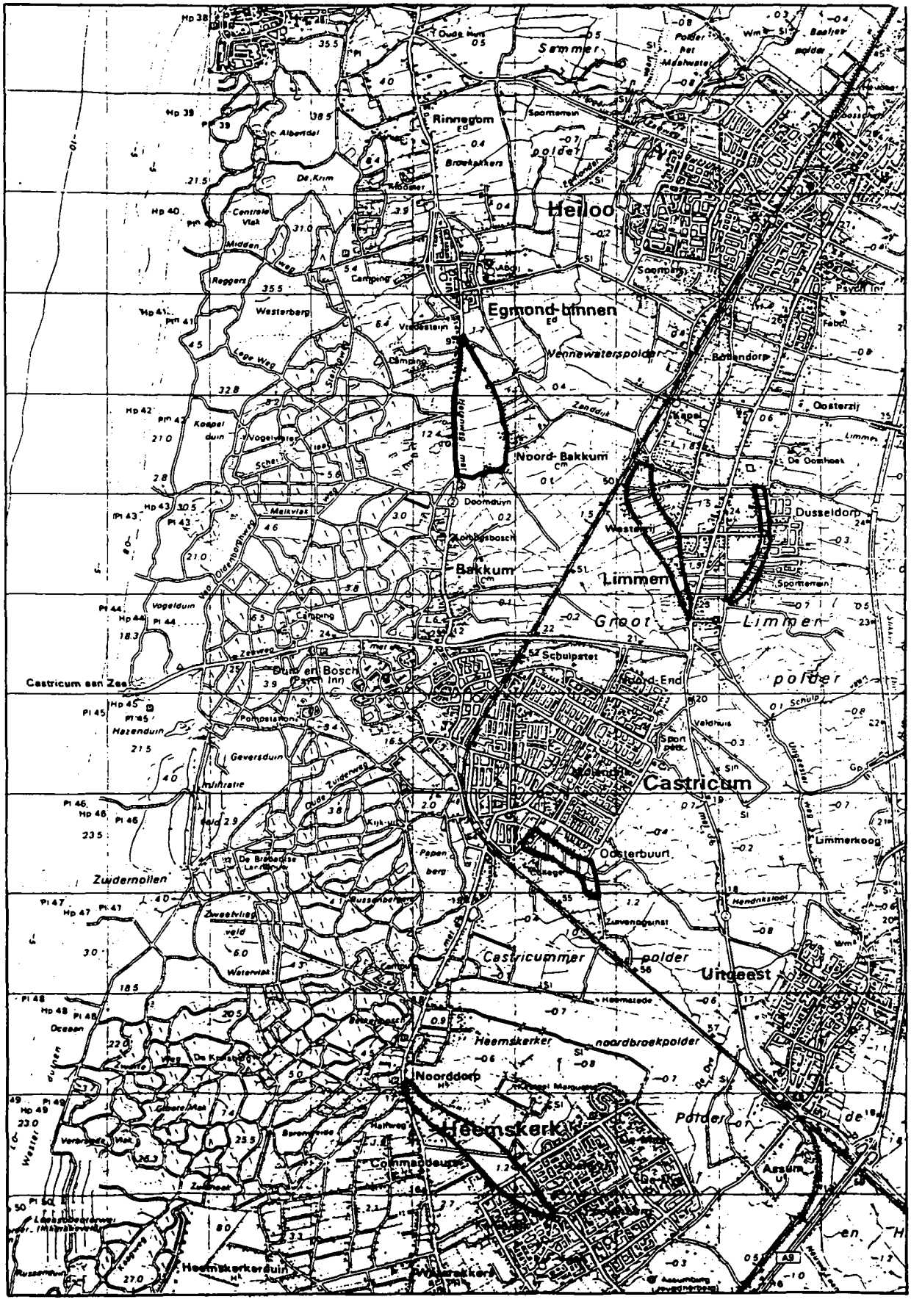

9. Landbouwontginningen in de jonge duinen

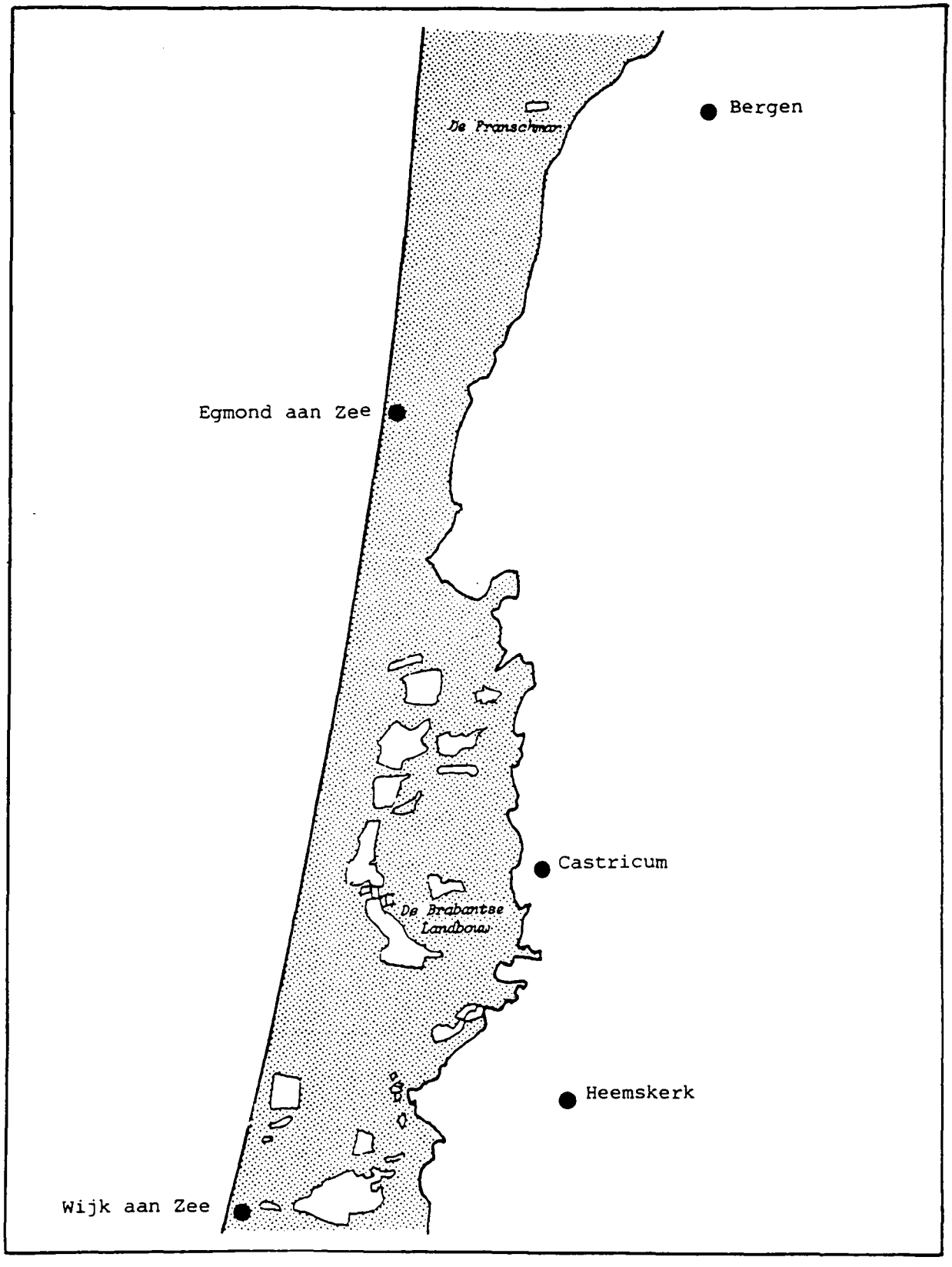

Landbouwontginningen in de jonge duinen

10. Overzichtskaarten met Noordhollandse hoofdwaterleidingen in 1920 en 1932 (uit: PWN, 1932)

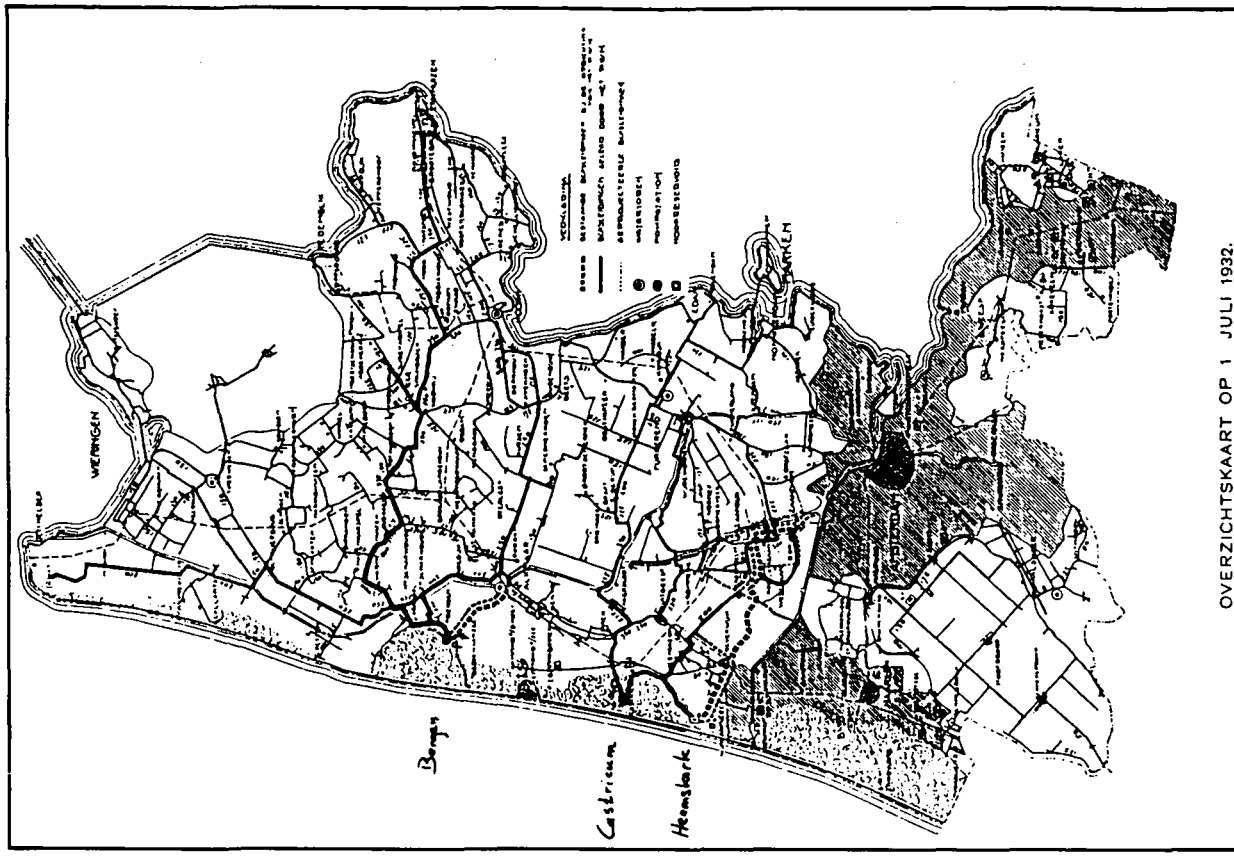

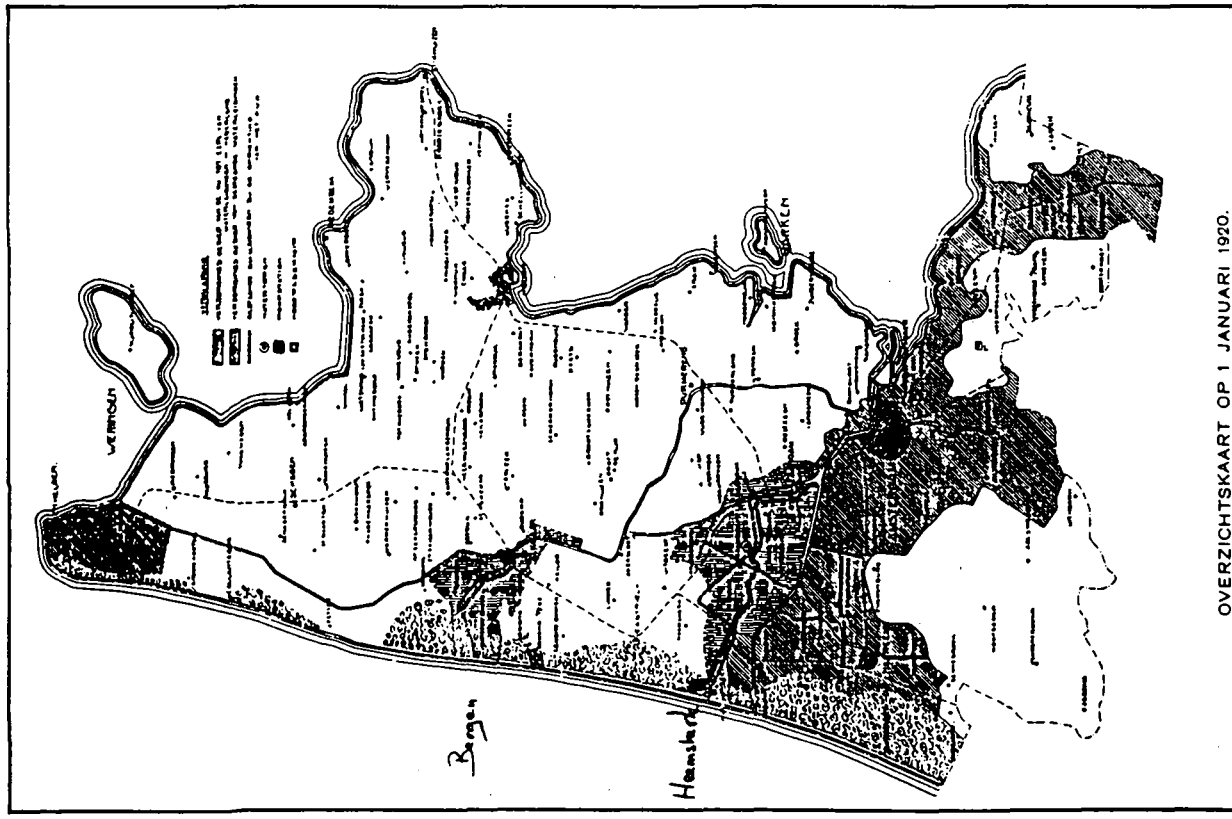

Overzichtskaarten met Noordhollandse hoofdwaterleidingen in 1920 en 1932 (uit: P.W.N., 1932).

11. Belangrijkste landwegen 1865

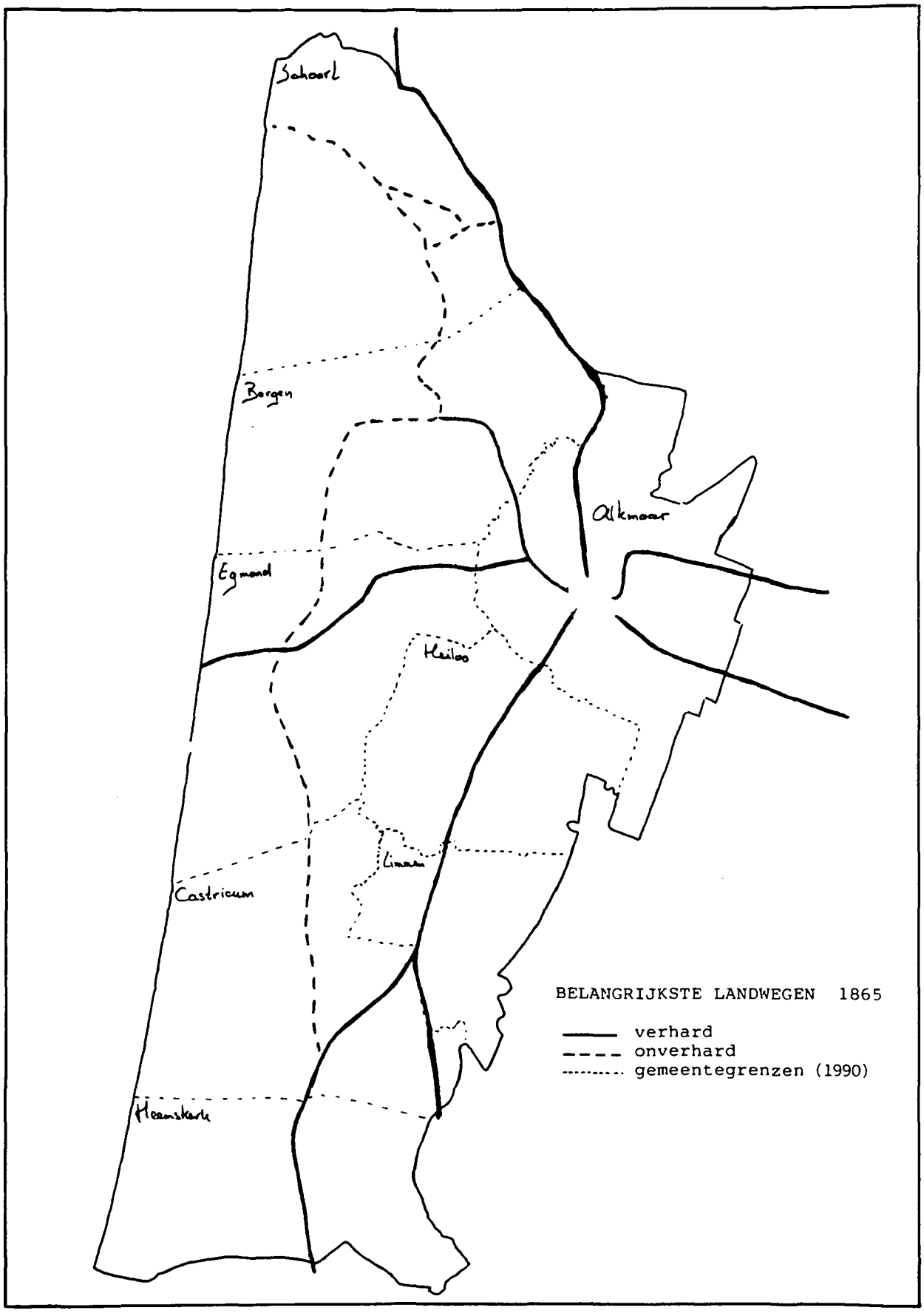

12. Belangrijkste landwegen 1940

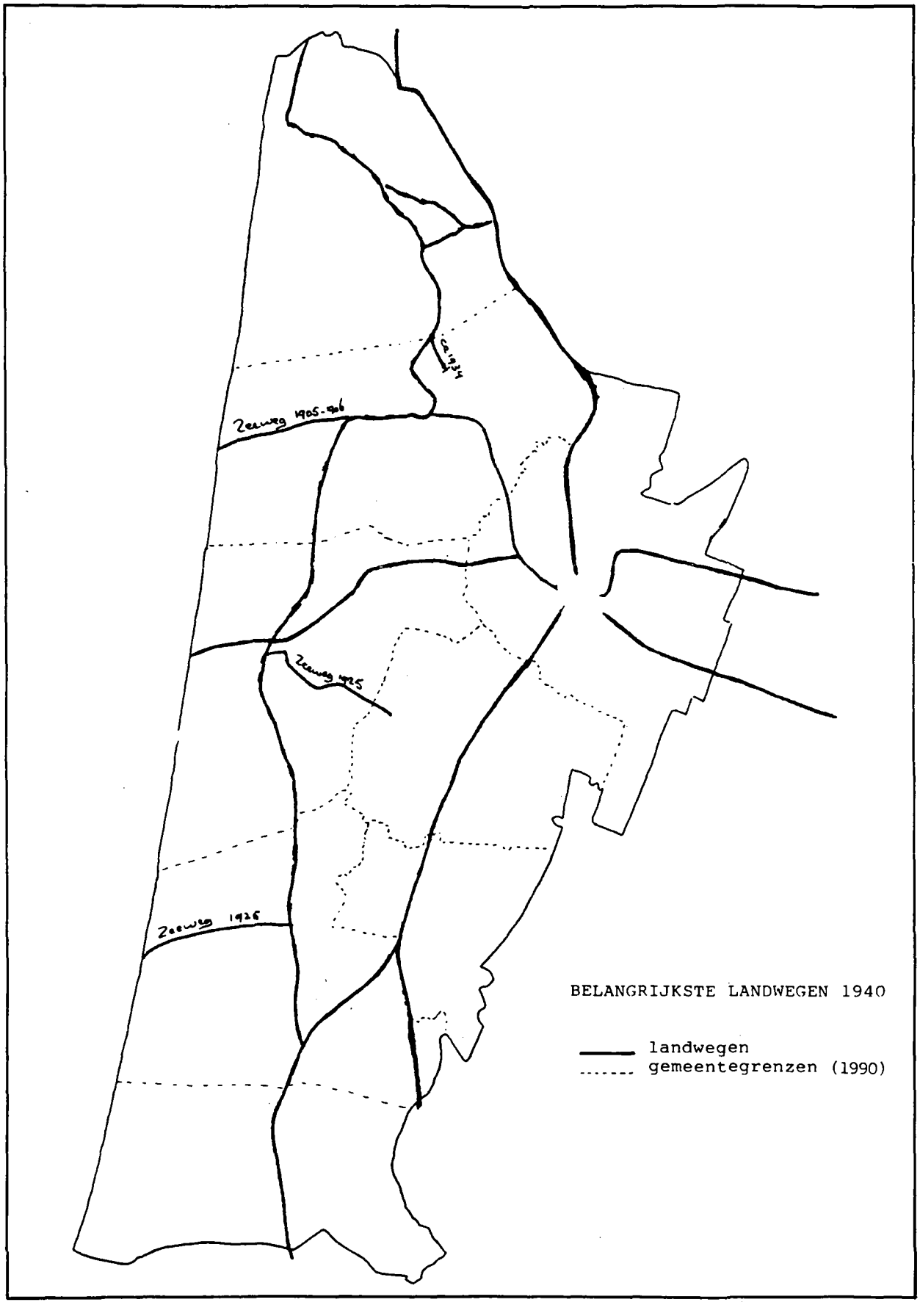

13. Belangrijkste landwegen 1990

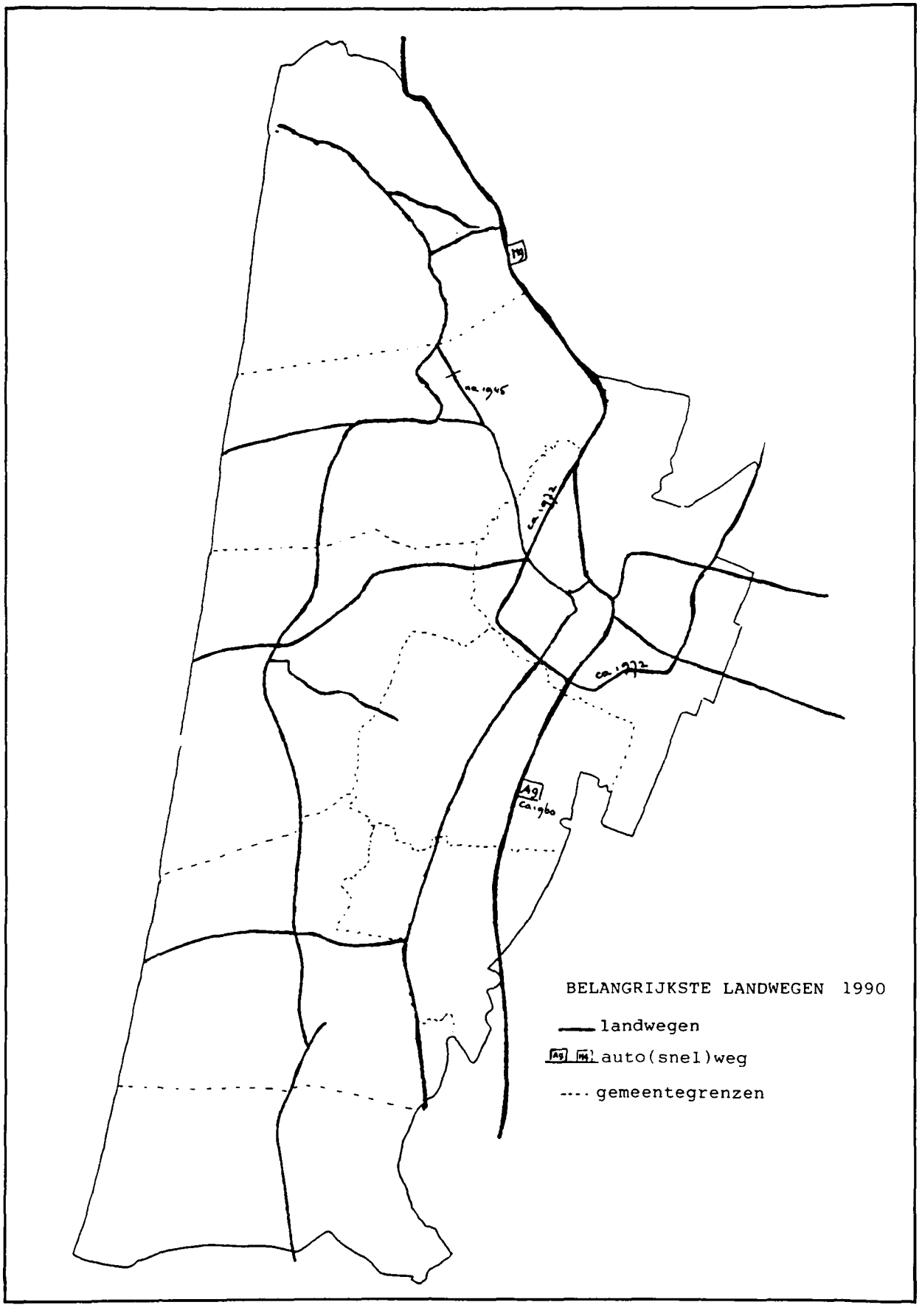

14. Waterwegen

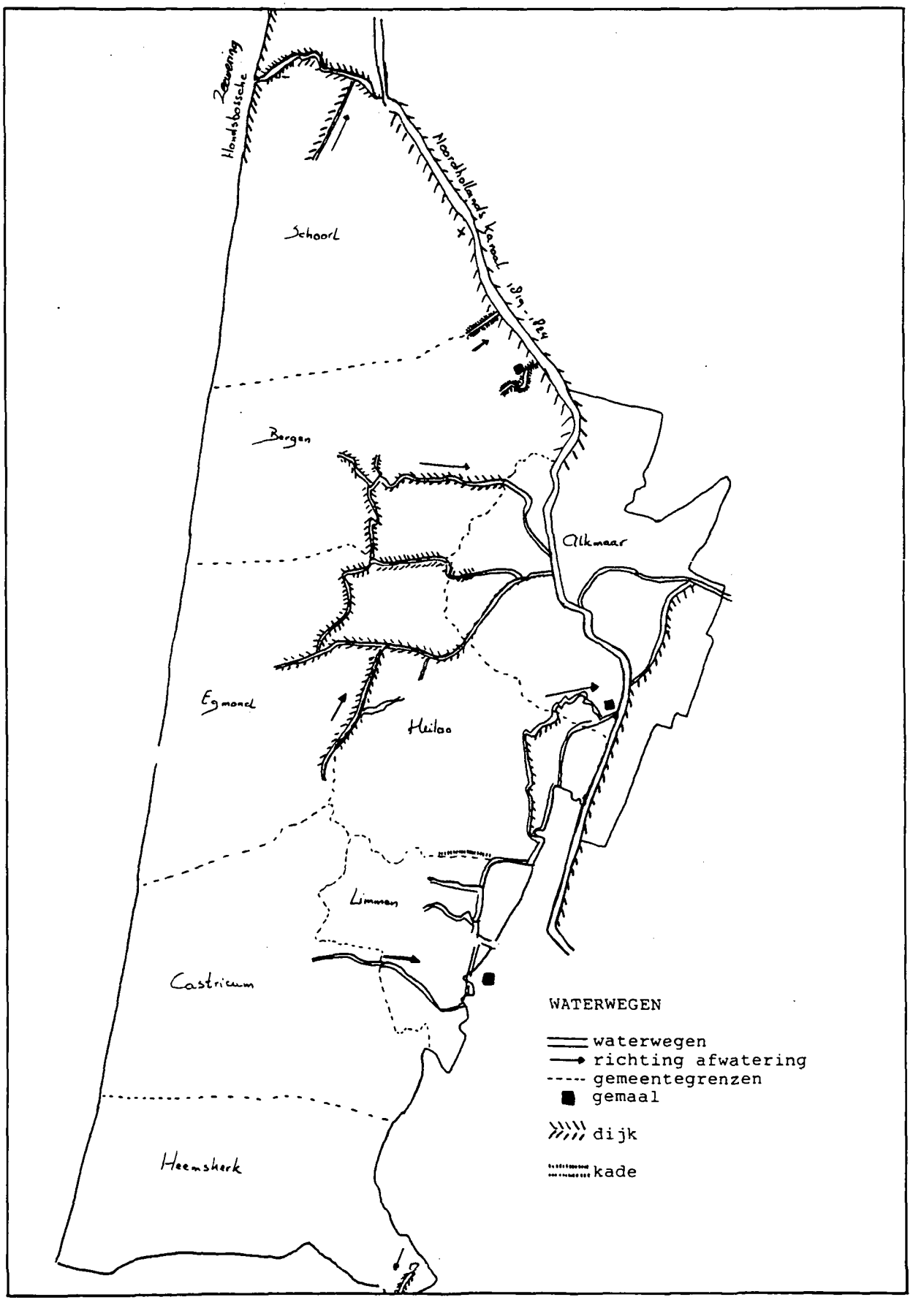

15. Spoor- en voormalige tramwegen

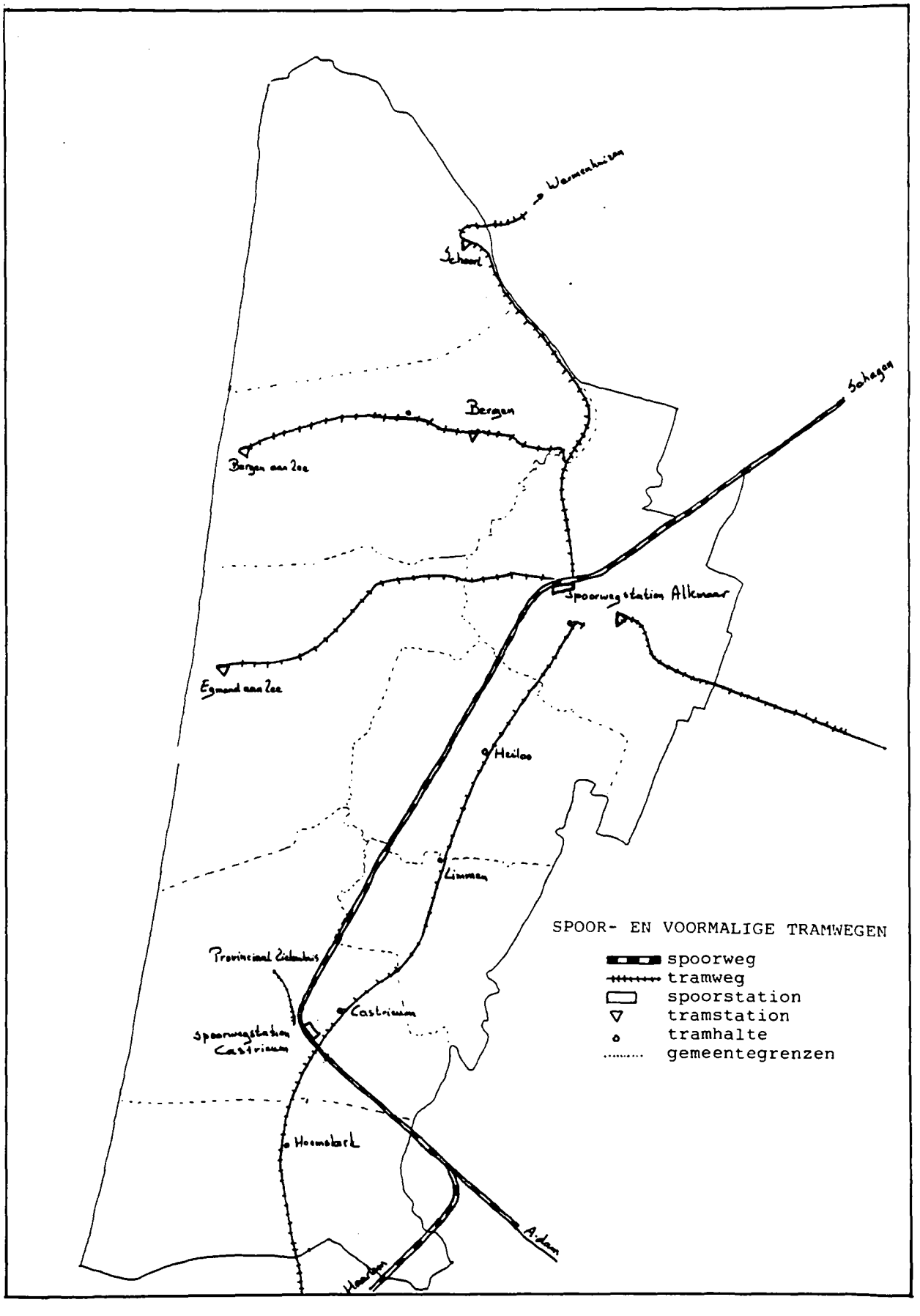

16. Gebieden met bijzondere waarden

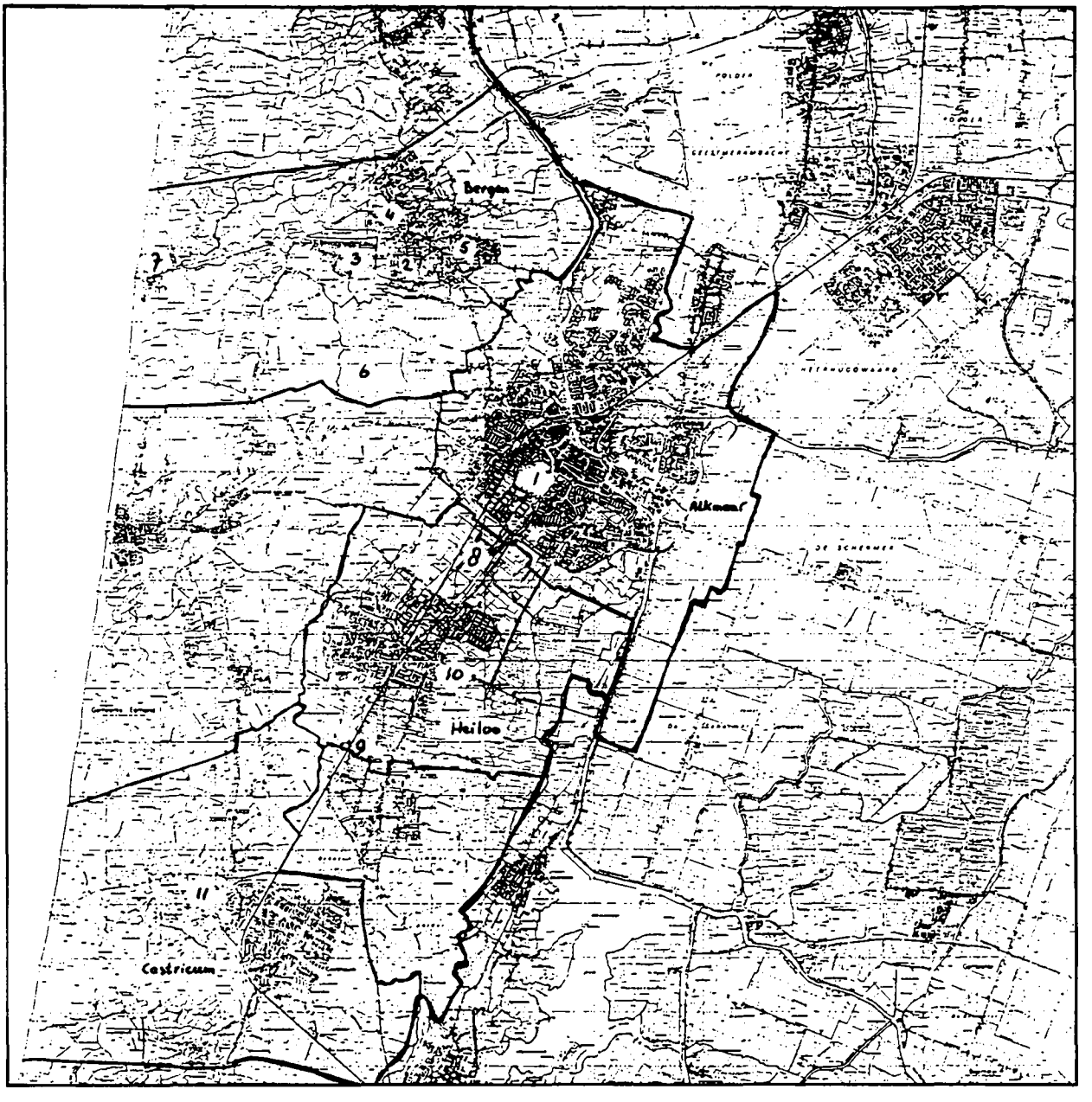

GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

1. Westerhoutkwartier e.o.
2. Park Meerwijk
3. Westdorp
4. Van Reenenpark
5. Tuindorp-Oostdorp
6. Vliegveld (vml)
7. Koloniehoek
8. Heilooër Bosschen
9. Bedevaartsoord OLV ter Nood
10. Psych. Inr. St.Willibrord
11. Provinciaal Ziekenhuis

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 1, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 - 14 44 00

Samenstelling
drs. E. v.d. Kleij
Bureau Cultuur
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
200 exemplaren

Haarlem, juni 1991.